મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી.

રચનાર

... સી. હોપ, કે. સી. એસ. આઈ., સી. આઈ. ઈ.

માજી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા.

સત્તરમી આવૃત્તિ—૫૦,૦૦૦ પ્રત.

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો.

ઈસવી સન ૧૮૮૯.

કીમત ત્રણ આના.

મુંબઇ:

જામે જમશેદ સ્ટીમ પ્રેસ છાપખાનામાં છાપ્યું છે.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

પાછલી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શીખવવામાં આવશે એટલે છોકરાંને મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર, વગેરેનું પૂરૂં જ્ઞાન થશે. આ ચોપડીની મતલબ એવી છે કે તેમને ભાષાનું જ્ઞાન થાય, અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે જાણે, ને વળી તેની જોડે ઉપયોગી ખબર મેળવે.

એ કારણસર એવી જરૂર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે જેટલા શબ્દ લખેલા છે તે ખૂબ ધ્યાન રાખી વંચાવવા અને તેના અર્થ તથા જોડણી પૂછી જોવાં; છોકરાં અર્થ ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યાર-પછી ગમે તે એક છોકરાપાસે એક વાક્ય વંચાવવું; જો તેનાથી બરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ઘણી સંભાળ લઈ તે વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબ પ્રમાણે વાંચી સંભળાવવું, અને ફરીથી તેની કને વંચાવવું; વળી તેનું તે બીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જે ઘણા નઠારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાકું કરાવવું. ત્યારકેડે તેમાંના કઠણ શબ્દોના અર્થ અને વાક્યની મતલબ પૂછી જોવી. તેનો બરાબર ખુલાસે જવાબ એકથી ન દેવાય તો બીજાને, અને બીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને, એ રીતે છોકરાંને પૂછ પૂછ કરવું, અને વર્ગમાં કોઈને ન આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહેતાજીએ સમજાવી બેશી ન રહેવું, પણ છોકરાંનાં મનમાં તે બરાબર ઉતર્યું છે કે નહિ તે સૌથી મંદ બુદ્ધિનો છોકરો હોય તેને પૂછી ખાતરી કરી લેવી.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બીજું લઇને તે પણ એક છોકરાપાસે વંચાવવું, અને તેને ન આવડે તો મહેતાજીએ પોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને બીજાં છોકરાંપાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની તથા બરાબર ઢબથી સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાન રાખીને પાઠ શીખવવામાં આવશે તો તે છોકરાંને પાકો આવડશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ જાણવું કે પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ ભણી જાય તેવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી; અને તેમ ન થાય એવી હમેશાં મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

વળી વાંચનપાઠ વધારે પાકા કરવાસારૂ દરરોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે શીખી ગએલા પાઠમાંથી હરકોઈ પાઠ ચોપડીમાંથી જોઇને પાટીપર ઉતારવાને સારૂ છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મહેતાજીએ તપાસી જોવું; અને તેમાં ઘણાએ જે ચૂક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ચોપડીને છેડે બાળબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શીખવવાની રીત આપ્રમાણે છે. ૧૨૮ મો પાઠ શીખવતાં માલૂમ પડશે કે બાળબોધ અને ગૂજરાતી લિપિમાં ઘણોજ થોડો ફેર છે. એ પાઠ સારી પેઠે સમજાવીને પછી ૧૨૯ મો પાઠ, જે બાળબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શીખવવો. એમાં પહેલી લીટીમાં ગૂજરાતી અને તેની નીચે બાળબોધ અક્ષર લખેલા છે. તે બંને સરખાવી જોતાં છોકરાંને સહજ ખબર પડશે કે થોડાજ અક્ષરમાં

ફેર છે. એ બધા તેમની કને વંચાવવા, ને પછી તેમની પાટીપર તેમની કને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ઠસવાસારૂ તેમના જુદા પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના થોડા થોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાંપાસે વંચાવવા, અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૩૦ થી ૧૩૫ સુધી પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલી બિનાને લગતા બીજા દાખલા આપી તે સારીપેઠે સમજાવવી. જેમકે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મહેતાજીએ તેને લગતા નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માબાપની સેવાવિષેનો પાઠ ચાલતો હોય, તો તે વખત કોઈ એવા શખ્સનો દાખલો આપવો કે જે મા-બાપની સેવા કરતો હોય, ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાને કહી સંભળાવવો, અથવા તે વર્ગમાં-નોજ કોઈ એવો ડાહ્યો છોકરો હોય, તો તેને શાબાશી આપી સૌના મનમાં પક્કું ઉતારવું કે માબાપની સેવા કર-વીજ જોઇયે. તેમજ કંઈ સામાન્યજ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચા-લતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના મનમાં ઉતારવો, જેવો કે ઘરવિષે હોય તો તેના બધા ભાગનાં નામ ઓળખાવવાં; વળી બની શકે તો નજરે બતાવવાં, અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંભળાવવો, અને જેમ બને તેમ કરીને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જનાવર કે ઝાડવિષે પાઠ આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં; તેમ ન બને તો તેનાં ચિત્ર બતાવવાં; વળી પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે સારી પેઠે ઓળખાવવાં.

કાવતાના પાઠ પાછલી ચોપડીમાં કહ્યાપ્રમાણે શીખવવા ને મોઢે કરાવવા. કેટલીક કવિતા તો પાછલા પાઠમાં જે વર્ણન વાંચી ગયા તેવિષેની છે, માટે તે મોઢે કરાવ્યાથી બેવડો ફાયદો થશે, એક તો તે પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે, અને બીજું તે વિષયની જાણવાજોગ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

આ ચોપડી શીખવતી વખતે વ્યાકરણનું જ્ઞાન પણ છોકરાંને થોડું થોડું આપતાં જવું; જેમકે એક વાક્ય વાંચે તો તેમાંથી છોકરાંપાસે ઓળખાવવું કે એ વાક્યના બધા શબ્દ સરખા નથી, જુદી જુદી જાતના છે, અને તેમનાં નામ પણ જુદાં જુદાં પાડેલાં છે. પ્રથમ નામના શબ્દ ઓળખાવવા, પછી સર્વનામ, ત્યારપછી વિશેષણ, ક્રિયાપદ વગેરે.

ત્રીજી ચોપડીનું સાંકળીઉં.

ત્રીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. આળસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

ડાહ્યા, મૂર્ખા આળસુ

પાલવવું રમતીઆળ ચોકી

કોઇ એક મૂર્ખ નાનો છોકરો હશે, તેને એના બાપે નિશાળે મૂક્યો. હવે આ છોકરો ઘણો રમતીઆળ, તેથી એને નિશાળે ભણવા જવું ગમે નહિ.

એક દહાડો તેણે ઘરમાં એક કીડીને કહ્યું જે, કીડી બાઇ, આવો આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂર્ખા ભાઇ, મારે રમવું કેમ પાલવે? હજી તો મારે ચોખાના દાણા દરમાં લઇ જવાનાછે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું આવો ચકલી બાઇ, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂર્ખા, મારે તો ઘણું કામ છે. અમારે રમવું પાલવે નહિ; મારે હજી બચ્ચાંને માટે ચારો આણવાનોછે. પછી એક કૂતરો રસ્તે જતો હશે તેને કહ્યું અલ્યા ડાહ્યા, અહીં આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મૂર્ખા, મારે તો ધણીના ઘરની ચોકી કરવા જવુંછે. તે મારે આળસુ થવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૨ આળસુ છોકરો.-ભાગ ૨.

ઝંખવાણો જીવતર મના

મચ્યાં જનાવર નવરાશ

પેલો છોકરો તો ઝંખવાણો પડી ગયો; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું! માણસ તો નકામાં નથીજ, પણ જનાવર સરખાંએ* પોતપોતાનાં કામમાં એવાં મચ્યાંછે જે તેમને લગાર પણ નવરાશ આવતી નથી; ત્યારે જગતમાં આળસુ હોઇ તો હુંજ રહ્યો કે શું? ધૂળ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવડો મોટો થયો ને હજી કંઇ ભણ્યો નહિ! જો હું આળસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વલે થશે? એ રીતે તેને બહુ પસ્તાવો થયો, ને બીજે દહાડેથી નિશાળે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મહેનત કરીને ભણવા લાગ્યો. એવું મહેતાજીએ જોયું એટલે તેને કહ્યું, વાહ વાહ! હવે તમે તો ઠીક ભણોછો, હું તમને જોઇને રાજી થયો, ને તમારૂં નામ મૂર્ખો ફેરવીને આજથી હું તમને ડાહ્યાભાઇ કહીશ. નિશાળમાં પણ મના કરીશ જે તમને હવેથી મૂર્ખો કહે નહિ.

પાઠ ૩. સદાચરણ.

પહેલ સહેલ વાણ સદાચરણ કોપવું

દોહરા.

જે જન જાણે જગતમાં,
*જનમ ધરીને પહેલ,

---

* જન્મ.

સદાચરણમાં ચાલવું,
તે પામે સુખ સહેલ.
જાણી વાતો જે કરે,
બોલે મીઠી વાણ,
બીજાને કોપે નહિ,
તે છે ડાહ્યા જાણ.

આજમ હરગારામ મંછારામ.

પાઠ ૪. ભેંસ.

વગડાઉ ડાંસ ટૂંકા ધાર

ભેંસ મોટું જબરૂં જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું શરીર જાડું હોયછે. એના પગ ટૂંકા ને જોરાવર હોયછે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવાડે વળેલાં હોયછે, ને તે શીંગડાંની એક કોરે જરા ધારજેવું હોયછે. એની ચામડી કાળી ને કઠણ હોયછે. એના ઉપર વાળ આછા હોયછે. ભેંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીમી હીંડેછે. એને ડાંસ કરડી ખાય નહિ, માટે ડીલઉપર કાદવ રહેવા દેછે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વારલગી પડી રહેછે; પણ નાક ને માથું પાણીની ઉપરનું ઉપર રાખેછે. ગાય કરતાં ભેંસો ઘણું દૂધ દેછે.

એ જનાવરના નરને પાડો કહેછે. કેટલાક દેશમાં પાડાપાસે હળ ખેંચાવેછે. હળવડે ભોંય ખોદાઈને પોચી પડેછે એટલે તેમાં દાણા વાવેછે. પાડાને ગાડાંમાં ને કોસમાં પણ જોડેછે. ભેંસોને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું બહુ

ગણેછે. પગડાઉ ભેંસો બહુ જોરાવર હોયછે; કહેછે કે ચાર જબરી ભેંસો હોય તો એક વાઘને પણ પૂરી પડે.

પાઠ ૫. ગાળાગાળી.

સ્વભાવ રાજકુંવર શિક્ષા અણસમજુ સાર
દંડ સજા વડાઈ યાદ રાખવું

જેનો સ્વભાવ નઠારો તે ગાળાગાળી દેછે, અને જેનો સ્વભાવ સારો તે સારા બોલ બોલેછે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાળો દીધી, તેથી રાજકુંવરે રડતાં રડતાં જઈને બાપ આગળ *ફર્યાદ કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સૌને પૂછ્યું કે ફલાણા છોકરાએ મારા કુંવરને ગાળો દીધી માટે એને શું કરવું? ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી મૂકવો ઘટે; કોઈ કહે, એને બંદીખાને નાંખવો; કોઈ કહે, દંડ લેવો. એમ સૌ જુદી જુદી રીતે બોલ્યા. પછી રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે હું રાજા છું: તને જેણે ગાળો દીધી તેને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે; પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સારૂં, કેમકે સજા કરવી તે કરતાં માફ કરવામાં વડાઈ છે. તે ઉપરથી બાપનું વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જે આ વેળા હું તને જવા દઉં છું, કેમજે તું નાનો ને અણસમજુ છે, પણ યાદ રાખજે જે કોઈને ગાળ દીધામાં સાર નથી.

પાઠ ૬. ગાળાગાળી વિષે કવિતા.

ભાખતા જશ બાળકી તોલ

દોહરા.

ભુંડા ભુંડું ભાખતા
ખોટી ગાળો ખીય,
મોટા એવા મૂરખનો
જગમાંથી જશ જાય.
ભુંડું બોલે જે ધણી,
ગાળો દે ને ખાય,
મૂરખ એને જાણવો,
તે બહુ દુખિયો થાય.
જે બાળક કે બાળકી
બોલે જેવા બોલ,
નક્કી થશે નર નારમાં
તેનો તેવો તોલ.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૭. દેશદેશનો ચાલ..

રીતભાત દેશ પહેરવેશ મારવાડી
સુરવાળ ચોરણો ધૂમટો દક્ષિણી

બધા દેશની રીતભાત મળતી આવતી નથી. જુદા જુદા દેશના માણસ જુદો જુદો પહેરવેશ પહેરેછે.

આપણો પહેરવેશ જુદો; મારવાડીનો જુદો; દક્ષિણીનો જુદો; સાહેબ લોકનો જુદો. આપણે બધા પાઘડીઓ

પહેરીએ છીએ, ને સાહેબલોક ટોપીઓ ઘાલેછે. આપણામાં ધોતીઆં પહેરવાનો ચાલ છે, અને બીજા કેટલાકમાં સુરવાળ કે ચોરણા પહેરવાનો ચાલ છે. દક્ષિણીનાં બૈરાં ડાબીતરફથી લૂગડું પહેરેછે ને માથું ઉઘાડું રાખેછે. આપણાં બૈરાં જમણી તરફથી લૂગડું પહેરેછે, ને માથે ઓઢે છે, ને કેટલાંક તો ઘૂમટો તાણેછે. મારવાડીનાં બૈરંના ઘાઘરા મોટા હોયછે. આપણા લોક દાઢી રાખતા નથી, મુસલમાનો રાખેછે. આપણા લોક હાથે જમેછે, ને સાહેબલોક છરી કાંટે ખાયછે. બોલીમાંએ ફેર છે. આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક ભાકર કહેછે, અને મુસલમાન રોટી કહેછે. મોંનો ને શરીરનો ઘાટ જુદો જુદો હોયછે. હબશીની ચામડી કાળી હોયછે; આપણી ને બીજા કેટલાકની ઘઉંના રંગ જેવી હોયછે; ને સાહેબલોકની ગોરી હોયછે.

પાઠ ૮. સંઘરો કરવાવિષે.

કણ	સંધાન	સકાળ	અચરજ
સંગ્રહ	દુકાળ	પ્રધાન	ગંજીઓ
રૈયત	કોઠાર	ખોપડો	ચંદી
હેરાન		ખાણ	

દુકાળના દહાડામાં એક રાજાનાં ઘોડાં ચંદીવિના ભૂખે મરવા લાગ્યાં, અને રૈયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ વાતનો કંઇ વિચાર પ્રધાનસાથે રાજા કરતો હતો, તેવામાં રાજાની નજરે કીડીઓ ઘણી જોવામાં આવી; ત્યારે પ્રધાનને પૂછ્યું કે આવા વરસમાં કેટલીએક જાતનાં જનાવર

ભૂખે મરી જાયછે, કે દુબળાં થઇ જાયછે, અને આ કીડીઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોરથી દોડેછે તેવાજ જોરથી આ વખતમાં પણ દોડતી દેખાયછે, તેનું શું કારણ હશે? પછી પ્રધાને કોઠારપાસે રાજાને લઇ જઇને પોપડો ઊખેડીને કીડીઓનું દર દેખાડયું. તેમાં દાણા ભરેલા હતા. તે જોઇને રાજા અચરજ પામ્યો, અને બોલ્યો કે, આ કીડીઓનાં જેટલું આપણામાં ડહાપણ નથી, નહિતો સકાળના વરસમાં ઘાસની ગંજીઓ અને દાણાની ખાણો કરી રાખી હોત. તો આપણી રૈયત અને આપણે આજ આટલા હેરાન થાત નહિ.

દોહરો.

કીડી કણ સંગ્રહ કરે, જુઓ જનાવર જાત;
વસે વળી સંપે સદા, સર્વ મળી સંઘાત.

પાઠ ૯. વડ.

વડવાઇ	અસલ	કાબર	આરામ
છાંયડો	ઘટા	ટેટા	ઈમારત

વડનું ઝાડ બીજાં ઝાડકરતાં મોટું થાયછે. એનું થડ જાડું થાયછે, ને એનાં મોટાં મોટાં ડાળાંમાંથી દોરીઓ-જેવા ફાંટા નીકળીને લટકેછે. એને વડવાઇ કહેછે. તે લાંબી વધીને ભોંયલગણ જાયછે, ત્યારે તેનું મૂળ બાઝે-છે, ને પછી જાણે જુદાં ઝાડ હોય તેમ વધેછે, ને તે એવી જાડી થાયછે જે ઘણે વરસે વડવાઇ કઇ ને અસલ થડ કયું તે ઓળખતાં મહેનત પડેછે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જાડાં, ને લાંબાં થાયછે. એનાં ડાળ ફેલાયછે, તેથી એવી ઘટા થઈ રહેછે જે તડકી વેળા તેને છાંયડે માણસ, પશુ, પંખી, સર્વ આવીને બેસે છે, ને આરામ પામેછે. એ ઝાડના રાતા બોર બોરજેવા ટેટા થાયછે. તેની માંહે ઝીણા ઝીણા દાણા થાયછે. કાગડા, કાબર, અને બીજાં પંખી એ ટેટા ખાયછે. વડનું ડાળું કાપીને રોપ્યું હોય તો તેમાંથી ઝાડ થાય. એનાં લાકડાં ઈમારતનાં કામમાં આવતાં નથી.

પાઠ ૧૦. વીંછી.

ડંખ વિખ ચીપીઆ ચાંદી
આંકડો. કપાએલું ચૂસવું સૂજેલું

કેટલાએક વીંછી નાના હોયછે, ને રંગે પીળાશપર હોયછે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોયછે. તેઓને આઠ પગ, બે ચીપીઆ, ને એક પૂછડી હોયછે. પૂછડીને છેડે ઝેરી ડંખ હોયછે. તેઓ પથરાતળે, કે ભીંતની ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકની જગામાં ભરાઇ રહેછે. વીંછી ઉતાવળે દોડી શકેછે, ને દોડતી વેળા પૂછડીને પીઠઉપર વાંકી વાળેછે. જે જીવડાને ખાયછે તેને પહેલાં પોતાના ચીપીઆવડે પકડી પૂછડીએ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાયછે. બીજાંજોડે લડતી વેળા એ ડંખ એને બહુ કામનો છે.

વીંછી લોકને ડંખેછે, તેથી કોઈવાર આખો દિવસ માણસને બહુ દુઃખ થાયછે. એ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે જેવો તે ડંખે કે તરત તે ઠેકાણેથી ઝેર ચૂશી ચૂશીને થુંકી નાંખવું. જો મોંમાં ચાંદી, કે કપાએલું,

કે સૂજેલું, કે ચામડી ઉખડેલી હોય, તો ચૂસનારને ઇજા થાય-છે; કેમજે વિખ લોહીમાં મળેછે ત્યારે અવગુણ કરેછે. મોટા સાપનું ઝેર પણ એમ સંભાળીને ચૂસે તો ફીકર નહિ.

પાઠ ૧૧. છોડીઓને ભણાવવાવિષે.

વિલાયત ખબરદાર • સુખી

નાની નાની છોડીઓ નિશાળમાં ભણે તેમાં સારૂં છે. તમારે એક નાનીસરખી બેન છે? હા, એક છે. એ મને બહુ વહાલી છે. મારી જોડે કેવી રમેછે ને હસેછે! જરાએ રોતી કે કજીઓ કરતી નથી. મહેતાજી, મારી જોડે એને નિશાળે તેડી લાવું? હા, એને રોજ રોજ તેડી લાવીએ. તમારી માને કહેજો કે એને એક ચોપડી અપાવે. નિશાળે ન આવે તો સમજાવીને તેડી લાવજો. જે છોકરાં-પાસે ચોપડીઓ ન હોય ને ભણે નહિ તેમને ઝેરજેવાં જાણવાં. જે છોકરૂં ભણે નહિ તે મૂર્ખ રહે, ને મોટપણે ઘણું દુઃખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા ખબરદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીઓ બેઉને ભણાવવાનો ચાલ છે. ત્યાંની બાઇડીઓ છોકરાંને બહુ ભણાવેછે. જે દેશમાં બાઇડી ને ભાઇડા બેઉ ભણતાં નથી ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. જો છોડી નિશાળે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. જે છોડી ન ભણે તેને ગાંડી કહેવી.

પાઠ ૧૨. પોપટ.

અવાજ 'પાંજરૂં' પાળવું' અર્થ

કેટલાંએક પંખીને માણસના જેવું થોડું બોલતાં શીખવીએ તો આવડે. પોપટ તો તમે દીઠા હશે. એને ણુ બોલતાં આવડે. એને બે પાંખો, એક રાતી ચાંચ, ને બે પગ હોયછે. પીછાંની એક પૂછડી હોયછે. પોપટનો રંગ લીલો હોયછે. ઝાડ કે બીજે ઠેકાણે એ માળો બાંધી રહેછે. તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવરાવેછે. બચ્ચાં મોટાં થાયછે, ને ઊડતાં આવડેછે, ત્યારે માબાપથી જુદાં પડેછે. તે ઈંડાં મૂકવાનાં થાયછે, ત્યારે નવો માળો બાંધેછે. એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાયછે. એને પાળીને મેહેનત લઇ ભણાવીએ તો આપણાજેવું થોડું બોલતાં શીખે. એમાટે કેટલાંએક માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળેછે, ને પોતાની

મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શીખવેછે. પોપટ બોલતાં શીખેછે ખરો, પણ જે બોલેછે તેનો જરાએ અર્થ સમજતો નથી. છોકરાં જે કાંઈ ભણે કે વાંચે તેનો અર્થ જો સમજે નહિ, તો લોક કહે છે જે આ તો પોપટ જેવો છે, એને કાંઇ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩. પોપટવિષે કવિતા.

અતોલ કાંઠલો *નમણું મનુષ્ય અથાગ
પ્રીત સૂણતાં ધાક અંગ

દોહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
સૂણતાં મનમાં સર્વને
ઉપજે હરખ અતોલ.
કોટે કાળો કાંઠલો
નમણું રાતું નાક;
અંગે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
ઉપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

ક૦ દ૦ ડા૦

---

*નમણું એટલે નમેલું.

પાઠ ૧૪. પોપટનાં બે બચ્ચાંની વાત.

વચન માન આવકાર દંગાઇ
અસર નવાઈ નીવડવું

એક વાઘરી માળામાંથી પોપટનાં બે બચ્ચાં લેઈ ગયો તેમાંનું એક બચ્ચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું ને બીજું નઠારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાળીગાળી થતી નહોતી; કોઈ ભુંડું બોલે નહિ; કોઇ આવે જાય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલો પોપટ એ સર્વે શીખ્યો. પણ પેલા નઠારા માણસના ઘરમાં તો રોજ મારામારી, ગાળાગાળી, લુચ્ચાઇ, ને દંગાઈ થાય તે સઘળું તે પોપટ શીખ્યો. તે ગામનો રાજા એક દહાડો ત્યાંથી જતો હતો. તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડી ગાળો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજાને માઠું તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહિ. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજાને જોઇને પેલો પોપટ આવકાર દઇને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજાને નવાઇ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજાને માલૂમ પડયું કે એ બેઉ પોપટ એકજ માબાપનાં બચ્ચાં છે, પણ એક નઠારી સોબતમાં રહ્યું, તેથી નઠારૂં નીકળ્યું, ને બીજું સારી સોબતમાં રહ્યું, તેથી સારૂં નીવડયું. આ શીખામણ કદી ભૂલવી નહિ કે "સોબત તેવી અસર."

પાઠ ૧૫. કણબી ને ધન.

તન   અંતકાળ   પૂંજી   લાલચ

એક કણબીને ત્રણ છોકરા હતા. તે ખેતીનું કામ તન દઈને કરે નહિ એવા હતા. પેલો કણબી મરવા પડયો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પૂછયું, બાપા, તમારી પૂંજી કે ધન જે કંઇ હોય તે હવે અમને કહો તો સારૂં, કેમજે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. બાપે વિચાર્યું જે આ છોકરા આળસુ છે, માટે એ તન દઈને મહેનત કરે તો એમને પૈસો મળે. પછી પેલે ડોસે છોકરાને કહ્યું, ભાઇ, મારૂં સર્વે ધન આપણા ખેતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા જે ખેતરમાં ધન દાટેલું હશે. તે ઉપરથી ડોસો મરી ગયાકેડે તેમણે તે દાટેલું ધન નીકળવાની લાલચથી આખું ખેતર ઊંડુ ખોદી જોયું, તોએ ધન તો કંઇ નીકળ્યું નહિ. પણ એ ભોંય સારી ખોદાઇ તેથી તેમાં દાણા વાવ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નીમજ થઇ કે છોકરાને તેનો ઘણો પૈસો ઉપજ્યો. આ ઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા જે બાપે કહ્યું તે ખરૂં, કેમકે ખરેખરૂં ધન જોઈએ તો આ ખેતરમાંજ છે, ને મહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

પાઠ ૧૬. તમને કોણે પેદા કર્યાં.

કૃપાળુ   પેદા કરવું   બનાવ્યું

તમને બધાં છોકરાંને, ને પશુપંખીને કોણે પેદા કર્યાં

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ, ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું? ચાખવાનું ને બોલવાનું મોઢું કોણે બનાવ્યું? ઝાલવાના હાથ, ચાલવાના પગ, અને ખરૂં ખોટું સમજવાનું મન, એ સૌ ક્યાંથી થયું? એ સઘળું આપણને કોણે આપ્યું? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જુઓછો, તે બધું તેણેજ પેદા કર્યુંછે. તેણે તમને કર્યાં, અને તમારાં સગાંવહાલાંને પણ તેણેજ કર્યાં. તમે ભલાં થાઓ, અને ભલી રીતે ચાલો માટેજ તેણે તમને પેદા કર્યાંછે. તમે જો એમ નહિ કરો તો તે તમારા ઉપર કોપશે. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જુએછે. તમે જૂઠું બોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાળવેછેજ, પણ રાતમાંએ તમારી રખવાળી કરેછે. એવો તે આપણા સૌ ઉપર કૃપાળુ છે. એને આપણી ફીકર છે તેટલી કોઈને નથી.

પાઠ ૧૭. ગામ ને શહેર.

છાબંધ જથો હારબંધ જનાવર જવસે

કોટ અડચણ સહજ દરવાજા

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો ચોરની ને જનાવરની બીક લાગે. વળી દીવો દેવતા જોઇએ તો સહજ ન મળે; બોલે ચાલે કોની સાથે? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ઘર બાંધીને રહેછે.

ઘણાંક ઘર એક જથે હોય તો તે ફળીઉં કે શેરી કહેવાય. ગામડામાં તો થોડાં ઘર અને ફળીઆં હોય, પણ ગામ કે કસ્બામાં તો ઘણાં ઘર ને ફળીઆં હોયછે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છાબંધ ને હારબંધ ઘર હોય, અને સારાં સારાં ચૌટાં હોય, તેનું નામ શહેર.

ગામડાનાં ઘર ઝુપડાંજેવાં હોયછે, પણ શહેરનાં ઘર સારાં મોટાં બાંધેલાં હોયછે. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માળ જવલે હોય, પણ શહેરનાં ઘરને તો ઘણા માળ હોયછે. વળી તેમાં બારીઓ ને જાળીઓ મૂકેલી હોય છે. શહેરમાં ઘણાં હાટ હોય-છે, ત્યાં જે જોઇએ તે મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને ફરતી વાડ હોય છે, ને માંહે પેસવાનો ઝાંપો હોય છે, તેમ કેટલાંક શહેરને કોટ હોય છે, ને તેમાં પેસનીકળ કરવાના દરવાજા હોયછે.

પાઠ ૧૮. ઇંદ્રિયો.

આકાર ધબાકો માલૂમ પડવું ઇંદ્રિયો

જુઓ, આ કેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે? રંગ તો પીળો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે રંગ પીળો છે ને આકાર ગોળ છે? આંખે જોયું તેથી. એનો વાસ કેવો આવેછે? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ છે? નાકથી સુંઘી જોયું તેથી. વારૂ, આપણે એની ઉપર હાથ ફેરવી જોઈએ તો કેવી લાગેછે? જરા કઠણ ને લીશી લાગેછે. એનો સ્વાદ કેમ માલૂમ પડે? જીભવડે ચાખી જોઇએ ત્યારે. ચાખી જુઓની. વાહ! બહુ મઝાની છે. મન થાયછે કે જાણે બધી ખાઇ જાઉં. અરે, કેમ કેરી નાખી દીધી? નાંખી નથી દીધી, એ તો પડી ગઇ. કંઈ ફીકર નહિ, પણ ધબાકો થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હશે. શાથી સંભળાયો વારૂ? કાને.

સમજો ત્યારેઃ પાંચ ઇંદ્રિયો છે, આંખ, નાક, ચામડી, જીભ, ને કાન. આંખે જોઇએ, નાકે સુંઘીએ, હાથેવતી ટાઢું, ઊનું, લીસું એવું એવું જાણીએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને સાંભળીએ.

પાઠ ૧૯. આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.

કોહાણ રળીઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એઠવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં ને વાડામાં બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખેછે. તેમનાં ઘરઆગળ જઈએ તો મન ખરાબ થાય, ને બહુ ગંધ આવેછે. એ તો બહુ નઠારૂં. ભાજી-પાલો, એઠવાડ, ને એવું એવું કંઇ બારણા આગળ પડયું હોય, નઠારૂં પાણી ભરાઈ રહે, ને ગંધ ઘણી ઉઠે, તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆગળ પાણી એકઠું થઇ ભરાઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના કોહાણથી ઘણી માખી ને જીવજંતુ નીપજેછે, ને તે આપણને દુઃખ દે-છે. મચ્છરો આપણને કરડી કરડીને જાણે શીખામણ દેછે જે ગંધવેડો કાઢી નાંખો ને ચોખ્ખું રાખો. આંગણાં, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધો કચરો એક ખાડામાં નાંખવો કે વેગળો લઈ જવો. ઘણા લોક બાપડા ચોખ્ખાઇના ગુણ જાણતા નથી; જે જાણેછે તેમને બીજાને સમજાવવું ઘટે-છે. ગુલાબ, મોગરા, ચંબેલી, કરેણા, ગોટા, એવાં ફૂલના છોડ બહુ સારા દેખાયછે, માટે વાડો કે આંગણાંમાં છૂટ હોય, ત્યાં રોપ્યાં હોય તો બહુ રળીઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦. ચોખ્ખાઈવિષે કવિતા.

ચીર મધપુડો રચે માપ

ખાપ વાન સજ્જન

દોહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,
ચોખ્ખાં પેહેરો ચીર;

ચોખ્ખાં ઘર ને ચોક પણ,
ચોખ્ખે સુખી શરીર. ૧
મધપૂડો રૂડો રચે
માખી રાખી માપ;
ડાઘાડુઘી ન દેખીએ,
ખરેખરી*શુધ ખાપ. ૨
ચોખ્ખે †ચિત રાજી રહે,
વળે શરીરનું વાન;
ચોખ્ખે સજ્જન ચારમાં
મળે મનુષ્યને માન. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૨૧. ઘોડો.

સુંવાળા નક્કર મંજલ ખોંખારેછે

નાળ બરાડેછે નિર્દય. ફલંગો

ઘોડો સીમમાં ગાયો ભેગો ચરેછે. તે શું ખાયછે? ઘોડો ગાયના જેવો છે, નહિ? ઘોડો ગાયના જેવો તો ખરો, પણ બહુ નહિ. ગાયની પેઠે તેને ચાર પગ, લાંબી પૂછડી, ને આખે ડીલે વાળ છે. પણ તેના વાળ ઝીણા ને સુંવાળા છે. તેના પૂછડાના વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પૂછડાને છેડેજ હોયછે. ગાયને શીંગડાં હોયછે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને ગાયનું બોલવું જુદું છે. ઘોડો ખોંખારેછે ને ગાય બરાડેછે. ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નક્કર અને કઠણ હોયછે. ઘોડાને કાંકરા અને પથરામાં ચાલવું પડેછે, ત્યાં વાગે નહિ, માટે

---

* શુદ્ધ. † ચિત્ત.

પગે નાઠી જડેછે. માણસને પોતાની પીઠપર લઈને તે ઘણાક ગાઉની મંજલ કરેછે, મોટી મોટી ફલંગો મારેછે, ને બોજો એ વહેછે. કોઈ કોઈ દેશમાં એને હળમાં ને ગાડાંમાં જોડેછે. તેને સારૂં ખવરાવીએ ને ચાકરી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનારને બહુ ચાહેછે. નઠારાં માણસ ને નિર્દય છોકરાં હોય, તેજ ઘોડાને દુઃખ દે છે.

પાઠ ૨૨. આમલીનું ઝાડ.

કાતરા સંગીન ચીકણું ચોખંડાં
વટેમાર્ગુ કચુકા ચિચોડા ફોરૂં.

આમલીનું ઝાડ મોટું થાયછે. એનાં પાંદડાં ઝીણાં હોય-છે. આમલીના લાંબા લાંબા શીંગો જેવા કાતરા થાયછે, તેમની માંહે રાતાં ચોખંડાં બી હોયછે, તેમને કચુકા કે ચિચોડા કહેછે. આમલીનો સ્વાદ ઘણો ખાટો હોયછે, તેથી જે ખાવાની જણ-સમાં ખટાશ જોઇએ તેમાં એ નાંખેછે. એ ઝાડ વીસ વીસ પચીસ પચીસ હાથ ઊંચાં હોયછે. એ ઝાડને મોટું થતાં ઘણાં વરસ લાગેછે, માટે એનું લાકડું સંગીન તથા ચીકણું થાયછે. એ ઝાડની ઘટા સારી હોયછે. ચોમાસામાં વરસાદ વરસેછે, ત્યારે વટેમાર્ગુ એની તળે આવીને ઊભા રહેછે, તેથી વરસાદનું એકે ફોરૂં તેમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી બારેમાસ મળતી નથી, અને તેનો ખપ તો રોજ ખરો, માટે તેને ભાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખેછે, ને પછી તેને મીઠું દઇ તેના ગોળા કરી રાખી મૂકેછે.

પાઠ ૨૩. આમલીવિષે કવિતા.

અકલ	નેક	તસુ	નવ	મોજ
ઘણેરી	મહાલે	માતા	તાત	શાણા
	વિશ્વ	વિખ્યાત		

છપ્પો.

મા દીકરીનું નામ, અકલથી જાણ્યું એકે;
ઘર ઘર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેકે;
મા તો ઠામની ઠામ, તસુ એકે નવ ચાલે;
દીકરી ગામે ગામ, મોજ ઘણેરી મહાલે;
વળી તે દીકરીનો દીકરો, માતા કેરો તાત છે;
સામળ કહે શાણા સમજજો, વિશ્વવિષે વિખ્યાત છે.

પાઠ ૨૪. આંખ.

*ચાટલું	ભમર	†છાજલી
રતાંધળો	ખાળવું	સારેછે
પોપચું	રજ	પાંપણ

આંખ છે તો નાનીસરખી, પણ એવડે મોટી મોટી જણસે

---

* ચાટલું એટલે આરશી. † છાજલી એટલે છજું.

દેખાયછે. નાના ચાટલામાં જેમ આખો આકાર પડી રહેછે, તેમજ એમાં પડેછે. એવડે ખરેખરો આકાર ને રંગ જણાયછે.

આંખ મોંપર નાનાસરખા ગોખલામાં રાખીછે. એ ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાયછે. આંખની ઉપર કમાનના જેવી ભમર હોય છે, તે છાજલીનું કામ સારેછે. પોપચું આંખનાં બારણાંનું કામ કરેછે. પોપચાને લીધે ઝીણી રજ કે ઘણું અજવાળું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઇ જીવડું ઊડતું ઊડતું આંખમાં જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળેછે.

જે એક આંખે આંધળો હોય, તેને કાણો કહેછે. બે આંખે જેને સૂઝતું નથી, તેને આંધળો કહેછે. દહાડે દેખાતું હોય, પણ રાતે જેને દેખાતું નથી, તેને રતાંધળો કહેછે. એના ઉપર દયા રાખવી, ને આપણી આંખો સાજી છે, માટે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો.

પાઠ ૨૫. મહેનતવિના કંઇ મળે નહિ.

કપાસ બળતણ લટકતાં

કહેવત ભાખરી કુંભાર

ઘાટ કાંતવું વણવું

મહેનત કરીએ તોજ ખાવાપીવાનું ને ઓઢવા પહેરવાનું મળે.

ધાન્ય ભોંયમાંથી થાયછે, પણ ખેડીને વાવે નહિ, તો કંઇએ પાકે નહિ, અને પાકે નહિ ત્યારે ખાઇએ શું? માટે મહેનત કરીએ તોજ ખાવા મળે.

રાંધવાને કાજે બળતણ જોઇએ તે તૈયાર છે, પણ ઝાડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણો કંઈ ઘડેલાં તૈયાર ભોંયમાં દાટેલાં નથી. માટી ખોદી કાઢીને કુંભાર તેનો ઘાટ ઘડે, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણ થાય.

ઓઢવાપહેરવાને લૂગડાં જોઇએ, તો તે પણ ઝાડે તૈયાર લટકતાં નથી. એ તો જ્યારે ખેતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી તેને કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે.

એ બધું સુખને માટે તો ખરૂં, પણ મહેનત કરીએ નહિ તો એમાંનું કશુંએ મળે નહિ. કહેવત છે કે "ચાકરીવિના ભાખરી નહિ."

પાઠ ૨૬. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૧.

ધરતી પાક

દોહરો.

પીવા ખાવા પેહેરવા
અને ઓઢવા અંગ,
મળે મેહેનતમાંથકી
રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
થોકે થોકે થાય,
ખાંતે જો ખેડે નહિ,
ખાવાનું શું ખાય?
આપણને સૌ ઇશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય,
પણ બળતણ વાસણવિના
શી રીતે રંધાય?

પાઠ ૨૭. મહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૨.

હાલ વખત શણગાર પરઘેર સરસ કાં

દોહરો.

તે તો તું તૈયાર કર
કાં કરી આપે કોય ?
તારે તારા અર્થનું
હાલ વખત તે હોય.
નથી લટકતાં લૂગડાં
તે ઝાડે તૈયાર ;
વાવી કાંતે જો વણે,
થાય સરસ શણગાર.
માટે મેહેનત જો કરે,
ઘેર રહી પરઘેર,
ચાકરી કરતાં ભાખરી
પામે રૂડી પેર.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૨૮. દાન.

આપદા પરોપકાર આશિષ સૂમ
આંતરડી પુણ્ય વાવરવું કૃપણ

છ.ણુનો એકઠો ઢગલો કરી રાખ્યો હોય, તો તેમાંથી ગજ

ફોડેછે. પણ ભોંયપર પાતળું પાતળું લીંપ્યું હોય, તો કામ આવે. એજ રીતે જે માણસ ધન સંઘરી રાખેછે, ને મુદ્દલે વાવરતો નથી, તેને લોકો સૂમ એટલે કૃપણ કહેછે. પરમેશ્વર પણ તેનાપર નારાજી રહેછે. પણ તેજ ધન ગજાપ્રમાણે જો પરોપકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસા લેખે પડેછે. ગરીબગરબાંની આંતરડી આશિષ દેછે, ને તેથી પરમેશ્વર રાજી થાયછે. વળી તેને દુનિયામાં જશ મળેછે.

જે ખેતરમાં કંઇ વાવેલું હોયછે, તેમાંજ બીજું કાંઇ વાવીએ તો ફોકટ જાયછે, તેમ જે કોઈ સુખી છે, ને જેને કશી આપદા નથી, તેને કશું આપીએ તો નકામું જાયછે. પણ જે ગરીબ, કંગાલ, ભૂખે મરતાં માણસ હોય, અને જેના હાથપગ અટક્યાથી મહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપવું, એ ઘણું સારૂં કામ છે.

પાઠ ૨૯. સાચ.—ભાગ ૧.

દેશાઇ દાખલો ગમ્યો
ઉઠયાં ચપ્પુ રૂપિઆ

બાપુભાઈ કરીને કોઇ દેશાઇ હતો, તેને બે છૈયાં હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલ્લુ ને બીજીનું નામ લખી. લલ્લુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ છોકરાંની માનું નામ મણીબા હતું. બાપુભાઈ ને મણીબા એ ભલાં માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને છોકરાં પણ સારાં ઉઠયાં. કોઇ દહાડો લડે નહિ, ગાળો ન દે, જૂઠું ન બોલે, ને એક એકના ઉપર ઘણું હેત રાખે. એના હું તમને એક બે દાખલા આપું. એક દહાડો દેશાઈએ લેખણ ઘડવાનો સારો ચપ્પુ આણ્યો; તે ઘરમાં સૌએ બહુ વખાણ્યો; લલ્લુને પણ તે બહુ

ગમ્યો. બીજે દહાડે સવારમાં લલ્લુ વહેલો ઊઠયો, ને પેલો ચપ્પુ લઈને રમવા મંડયો. જે દેખે તે કાપે. એવામાં દેશાઇની ત્રીસ રૂપિઆની મોટી પાઘડી દીઠી, તેને પણ મોટો કાપ મૂકયો. સવારે રમવાનો વખત પૂરો થયો, ત્યારે લલ્લુ ને લખી નિશાળે ગયાં. પેલી પાઘડી ફાટયાની વાત કોઇએ જાણી નહિ.

પાઠ ૩૦. સાચ.—ભાગ ૨.

સાચાબોલું ગભરાતું ધીરજ.

બપોરે જમીને દેશાઇ બહાર જવા નીકળ્યા, ત્યારે જેવા પાઘડી લઈને માથે ઘાલવા ગયા કે પેલો કાપ નજરે પડયો. તેવાંજ ઘરનાં સૌ માણસને બોલાવીને પૂછ્યું, આ પાઘડી કોણે ફાડી ? સૌએ કહ્યું, અમે કોઈ કાંઇ જાણતાં નથી. એવામાં લલ્લુ નિશાળેથી આવ્યો. એણે ઘરનાં સૌ ભેગાં થયલાં જોઇ પૂછ્યું, બાપા, આ શું છે? બાપે કહ્યું, જાની, આ મારી મોટી પાઘડી કોઇએ કાપી નાંખીછે. એ સાંભળીને પેલો છોકરો પહેલાં તો જરા ગભરાયો ખરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જૂઠું નહિ બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે? દેશાઇ જરાએ ખીજ્યા નહિ, પણ સામો છોકરાને છાતીએ ચાંપીને કહ્યું, કંઈ ફીકર નહિ. કદી એવી સો પાઘડીઓ ફાટે તોએ શું થઈ ગયું ? પણ તું જૂઠું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજી થયો. તું જો જૂઠું બોલ્યો હોત, તો મને તારૂં મોં ન ગમત. સાચાબોલું છોકરૂં સૌને વહાલું લાગે. લલ્લુ, આજપછી વાંક કરવો નહિ, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું બોલીને ઝટ માની દેવો.

પાઠ ૩૧. સાચવિષે કવિતા.

સંકટ પરલોક રાજ શુભ

ક્રોડ હોડી સિંધુ

દોહરા.

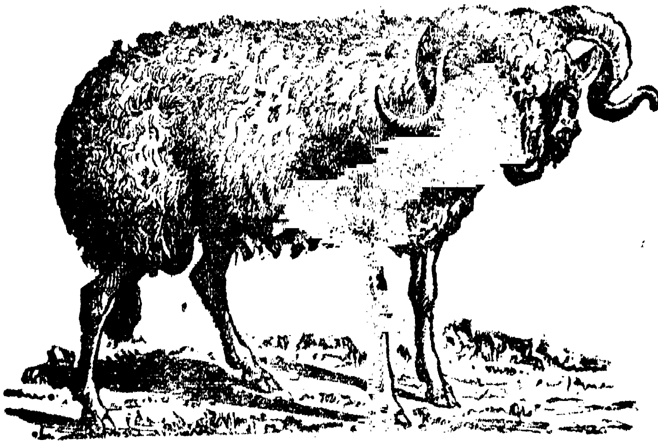
સહીએ સંકટ સર્વ પણ
કહીએ સાચી વાત;
લહીએ સુખ પરલોકમાં,
રહીએ સુખી દિનરાત. ૧
સાચું તે શુભ છે સદા,
જૂઠે દુખ દેખાય;
ક્રોડ ઉપાય કરી જુઓ,
સાચેથી સુખ થાય. ૨
સાચે કામ સરે સદા,
જૂઠે નક્કી ન થાય;
કાગળની હોડી કરો,
તેથી ન સિંધુ તરાય. ૩

દ૦ ૯૦ ડા૦

---

*ક્રોડ.

પાઠ ૩૨. ઘેટાં.

કાતરવું ધાબળીઓ કામળો ભરવાડ

જુઓ, આ કામળો, એ શેનો થાયછે? તમને ખબર તો હશે. નહિતો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે દીઠાં હશે. એ કાંઇક બકરાંનાં જેવાં હોયછે, ને એનાં શીંગડાં વળેલાં હોયછે. ઘેટીને શીંગડાં ન હોય, ને કેટલાંએક ઘેટાંને પણ નથી હોતાં. એને આખે ડીલે નિમાળા ઘણા હોયછે, તેને ઊન કહેછે. આપણાં દેશમાં તો એ ઊન વાળ જેવું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ, ને ધાબળીઓ થાયછે, પણ જ્યાં ટાઢ બહુ પડેછે, ત્યાંનાં ઘેટાંનું ઊન ઘણુંજ ઝીણું ને સારૂં થાયછે. એનાં લુગડાં ઘણાંજ સારાં બનેછે. ઊનને લીધે તેમને ટાઢ નથી વાતી. વાહ! શી પરમેશ્વરની દયા! ખરે, નહિતો એ બિચારાં ટાઢે મરી જાત! ઊનાળામાં બહુ તાપ પડેછે, તેવારે ભરવાડ ઊન કાતરી લેછે. એથી બે કામ થાયછે; ભરવાડને એ ઊનના પૈસા ઊપજેછે, ને ઘેટાંને સુખ થાયછે. એ સિવાય એનું ચામડું ને દૂધ કામમાં આવેછે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઇને દુઃખ દેતાં નથી.

પાઠ ૩૩. લીમડો.

ઝરવું લીંબોળીઓ રોગ પેટી

લીમડાનું ઝાડ રળિયામણું દેખાયછે. એનાં પાંદડાં પોપટીઆ રંગનાં થાયછે, ને આમલીનાં પાંદડાંથી મોટાં હોયછે. લીમડાના ઝાડને ઊગતાં ઘણાં વરસ લાગેછે. એ ઝાડમાંથી ગુંદર ઝરીને નીકળેછે. લીમડાને રાયણના જેવી લીંબોળીઓ આવેછે, તે પાકે ત્યારે ગળી લાગેછે. પણ એનાં પાંદડાં તો કડવાં વિખજેવાં હોયછે. કેટલાક રોગમાં લીમડાનાં પાંદડાં ઓસડને ઠેકાણે કામ આવેછે. લીમડાનાં ઝાડ વીસ વીસ હાથ ઊંચાં હોયછે. એનું લાકડું ઈમારત બાંધવામાં કેટલેક ઠેકાણે કામમાં આવેછે. એનાં પાટીઆંની પેટીઓ થાયછે, ને બીજા કામમાં પણ આવેછે.

કેટલાંક લીમડાનાં ઝાડ મીઠાં પણ થાયછે. તેનાં પાંદડાં કઢીમાં નાંખેછે તો તે બહુ સ્વાદ થાયછે.

પાઠ ૩૪. ધાન્ય.

ઘઉં પૈસાદાર કણસલું બાજરીઉં
ઊંબી કડબ પૂળા

વરસાદથી ધાન્ય પાકેછે. તેમાં કેટલાંક તો વરસાદમાં એકેજ વાર વવાયછે. બાજરી ચોમાસું બેસતાં વવાયછે, ને દીવાળી પહેલાં તૈયાર થાયછે. જાર પણ તેવામાંજ થાયછે, પણ જરા મોડી પાકેછે. પણ ઘઉં તો શિયાળો બેસે ત્યારેજ વવાય ને ઊનાળો બેસતે કપાઇ રહે.

આ ત્રણે અનાજ ખાવામાં આવેછે. કોઈ બાજરી ને કોઈ જાર ખાયછે. પણ મોટા પૈસાદાર લોકો તો ઘઉં ખાયછે.

જાર બાજરીના સાંઠા લાંબા હોયછે, તેને કડબ કહેછે. તેના પૂળા બાંધેછે. તે પૂળા ઢોર ખાયછે.

જેમાં જાર બાજરી થાયછે, તેને ડુંડું કે કણસલું કહે-છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીઉં, ને જેમાં ઘઉં થાય તે ઉંબી કહેવાયછે.

કણસલાને મસળે ત્યારે તેમાંથી દાણા નીકળે. તે દાણાને ઘંટીમાં દળીને લોટ કરે, ત્યારે તેનો રોટલો થાય, તે રોટલો આપણે ખાઇએ.

પાઠ ૩૫. ધાન્યવિષે કવિતા.

તલસરા શીંગ કઠોળ પોપટા

શેરડી જવ ડાંગર

દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
જાર કણસલે જોય,
ઉંબીમાં તો ઊપજે,
ઘઊં ડાંગર જવ હોય. ૧

તલના તે તો તલસરા,
શીંગે સર્વ કઠોળ,
થાય ચણાના પોપટા,
શેરડી શાકર ગોળ. ૨

ચોમાસાના ચારમાં
થાય બાજરી જાર,
શિયાળામાં ઘઉં ચણા
તે સર્વે તૈયાર. ૩

પાઠ ૩૬. ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા નાળાં મરડીઆ પહાડ

ધરતીઉપર શું શું હોયછે? બહુએ હોયછે; એક તો નદી હોય, તેમાં નહાઈને ડીલ સાફ કરેછે; લૂગડાં ધોઇને તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખેછે; પાણી પીને તરસ મટાડેછે. પાણી-વગર માણસને જરા પણ ચાલે નહિ, માટે પરમેશ્વરે ઘણે ઠેકાણે પાણી ભરી રાખ્યુંછે. કૂવા, તળાવ, નદીઓ, એ સૌમાં પાણી પીવાનું હોયછે. નદીઓને કાંઠે ખેતર હોય, તેને તેમાંથી પાણી પાયછે. એવગર નદીઓ બહુ ખપમાં આવેછે. ધરતીઉપર પહાડ હોયછે; તેની ભોંય ખેડાતી નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ઘર બાંધવાનાં કામમાં, તથા બાળવાનાં કામમાં આવેછે. વળી ધરતીઉપર ઘાસ થાય તે ઢોરના ખાવામાં આવેછે. વળી પહાડઉપર રાજા મોટા કિલ્લા બાંધેછે, તેથી બીજા કોઈથી એકાએક તે લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાળાં હોય તેમાંથી મરડીઆ કાંકરા નીકળેછે, તેનો ચૂનો થાયછે. તે ઘર બાંધવાનાં કામમાં આવેછે.

પાઠ ૩૭. ધરતી.—ભાગ ૨.

શાન અનેક પદાર્થ હીરા

માણેક *જામફળ જાંબુ

ધરતીઉપર વન છે, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઊગેછે. તેનાં લાકડાં ઘર બાંધવાના કામમાં આવેછે. સરખી ભોંય હોય, તે ઉપર ખેતર થાય, તેમાં દાણા પાકે. કપાસ પાકે-છે, તેનાં લૂગડાં વણાયછે. ધાતુની ખાણો હોય, તેમાંથી વાસણ કરવાની ધાતુ નીકળેછે. તેની તપેલી, લોટા,

*જામફળ એટલે જમરૂખ.

લોટીઓ, ખીલા, પાળીઓ,. એ બધું થાયછે. ભોંયમાં હીરા માણેકની પણ ખાણો હોયછે. ભોંયમાંથી માટી નીકળે-છે, તેની ઈંટો, નળીઆં,. ને કચરાનાં વાસણ થાયછે. એવગર માટીનું બીજું પણ ઘણું થાયછે. આપણે જામફળ, કેળાં, લીંબુ, જાંબુ ખાઇએ છીએ તે પણ વાડીઓમાં થાય-છે. ત્યારે હવે કહો, નદી, નાળાં, ડુંગર, ખેતર, વાડી, રાન, ખાણ, એ બધાં કોને કાજે કર્યાછે? માણસનેજ કાજે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરનો પાડ માનવો જોઇએ જે આપણાં સુખને માટે જગત્‌માં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યાછે.

પાઠ ૩૮. માબાપની સેવા.

સેવા જંપવું દાઝ

માબાપની સેવા કરવી. તેમના ઉપર હેત રાખવું. જુઓ

તે તમારા ઉપર કેટલું હેત રાખેછે! તમારો જન્મ થયો, ત્યારથી આજલગણ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુઃખ પડયુંછે. તમે નાનાં બાળક હતાં, ત્યારે તમને બોલતાં કે હીંડતાં નહોતું આવડતું; તમારાથી કશું નીપજે નહિ, આખો દહાડો ખા ખા કરતાં, ને રોઇ રોઇને એટલાં તેમને પજવતાં જે તે જંપીને બેસવા પામતાં નહિ.

સંસારમાં આપણાપર માબાપ જેવું બીજું કયું સગું હેત વહાલ રાખે? તમારે સુખે સુખીઉં, ને તમારે દુઃખે દુખીઉં, માબાપવિના બીજું કોણ છે?

તમે માંદાં પડોછો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના થતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કોને આવે છે?

માબાપ કહે તે માથે ચડાવવું, ને તેમના કહ્યામાં રહેવું. તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના મોં આગળ કરવું, ને તે ન હોય ત્યારે પણ તેવુંજ કરવું.

પાઠ ૩૯.

માબાપના ગુણવિષે કવિતા.

અવસર અમાપ બરદાશ દાસ

ટગમગ ઘડી ઉમર

દોહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહિ,
ખાઈ ન શકતો ખાજ;
ઉઠી ન શકતો આપથી,
લેશ હતી નહિ લાજ ૧

એ અવસર આણી દયા
બાળકને માબાપ
સુખ આપે દુઃખ વેઠીને,
એ ઉપકાર અમાપ. ૨
હોય કરે એવે સમે,
એ ઘડીએ બરદાશ;
આખી ઉમર થઇ રહે,
તે નરનો નર દાસ. ૩.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૦. બાવળ.

શૂળ ફૂમતું પરડા નાઇડી આરા
પુઠીઆં તૂરાશ કુંડ ઉતરડવું આળાં

બાવળનાં ઝાડ ઘણાંખરાં કાળી ભોંયમાં નીપજેછે. એની શૂળો લાંબી હોયછે. તે કોઇના પગમાં વાગેછે તો ઘણી ઊંડી પેશી જાયછે. એનાં ફૂલ પીળાં ફૂમતાંજેવાં થાયછે, ને પછી શીંગો થાયછે, તેને પરડા કહેછે. તેનું ગામડાંમાં ગરીબ લોક અથાણું કરેછે, ને ઢોરને પણ ખવરાવેછે. બાવળનાં પાંદડાં આમલીનાં પાંદડાંથી ઝીણાં હોયછે. એ ઘણાં ઊંચાં થતાં નથી, ને એનો છાંયડો પણ પૂરો મળે નહિ. બાવળનું લાકડું મજબૂત હોયછે, તેથી ગાડાં બનાવવાના કામમાં ઘણું આવેછે. પૈડાંની નાઇડી, આરા, પુઠીઆં, એ સૌ બાવળનાં લાકડાંનાં થાયછે. દાતણ બાવળની સોટીઓનાં થાયછે. એ ઝાડની છાલમાં તૂરાશ રહેલીછે, તેથી કુંડમાં એનું પાણી ભરીને તેમાં ઢોરનાં ઉતરડી કાઢેલાં આળાં ચામડાં સાફ થવાને નાંખેછે. બાવળનાં થડમાંથી ગુંદર ઝરેછે, તેમાં ચીકાશ બહુ હોયછે.

પાઠ ૪૧. શેખસલ્લી.

તુરંગ બહોળા ધૂણાવવું માલિક
શેખસલ્લી ધાડવો વેપાર

એક જણે ચોટામાંથી ઘીનો ધાડવો વેચાતો લીધો, ને ચાર આના આપવા કરીને એક શેખસલ્લી કરીને મજૂર હશે તેને માથે તે ચડાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શેખસલ્લીના મનમાં તુરંગ ઊઠવા માંડયા જે, મજૂરીના ચાર આના આવશે, તેની એક કૂકડી લઈશ, અને તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વેચીને એક બકરી લઈશ; તેનાં બચ્ચાં કુચ્ચાં વધશે, તે બધાં વેચીને એક ગાય લઇશ, તે સાંજસવાર મળીને આઠ શેર દૂધ તો દેશે, તેને રોજ વેચી વેચીને સારીપેઠે પૈસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાછરડાં બહોળાં થશે, તે વેચીને ઘણા રૂપિઆ ઊપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ઘણા રૂપિઆ કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઇ વેળા તે આવીને મને કહેશે, બાપા, જમ્વાને ઊઠો. ત્યારે હું ડોકું ધૂણાવીને કહીશ જે હમણા નહિ આવું. આવા વિચારમાં તેણે ખરેખરૂં માથું ધૂણાવ્યું, તેથી ધાડવો નીચે પડીને ફૂટી ગયો. ત્યારે પેલા ઘીના માલિકે એને બહુ મારવા માંડયો ને કહ્યું, અરે મૂર્ખ! મારો ધાડવો કેમ ભાગ્યો? ત્યારે શેખસલ્લી બોલ્યો, અરે ભાઇ, તારો તો ધાડવો ભાગ્યો, પણ મારૂં તો આખું ઘર ભાગ્યું.

પાઠ ૪૨. ઘર.—ભાગ ૧.

ચણતર માળી લેવું ઓશરી સાલું
***હાટડાં ભોંયરૂં છાવરાવવું મોભ**
વળીઓ વાંસ કાથો

મારા શેઠનું ઘર બંધાયછે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો. ભોંયમાં પાયો નાંખીને તેઉપર ચણતર ચાલ્યુંછે. મેં આગળ જોયું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ. ટાંકું, કૂવો, પાણીઆરૂં, એ પણ થાયછે. હવે ઓરડામાં જાળીઓ મૂકવી રહી ગઈછે તે મૂકશે, અને હાટડાંને બારણાં કરશે. મારા કાકાને ઘેર તો ઓરડામાં ભોંયરૂં છે; કોઇ વખત ભો જેવું હોય, ત્યારે તેમાં વાસણકુસણ, ઘરેણાંગાંઠાં સર્વે ભરે. શેઠના ઘરની પરશાળ ને ઓશરી એ બેઉ મોટાં છે. હવે વરસાદના દહાડા આવ્યા તેથી ઝટપટ છાપરૂં †માળી લેશે. મોભ, વળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મૂક્યાંછે. નળીઆંનું સાલું કુંભારજોડે આગળથી કરી રાખ્યુંછે. ટાંકાંની પાસે ચોક રાખ્યો છે, તે છાવરાવ્યોછે. એ ઘર બહુ રળિયામણું છે.

---

* હાટડાં એટલે તાકાં.
† માળી લેવું એટલે નળીઆં ચઢાવવાં.

પાઠ ૪૩ ઘર.—ભાગ ૨.

બિરાજતું મજાગરાં છજું ચોરસાં
પાટડા સાગ *છોલાણું લુહાર

મારા શેઠના ઘરના આંગણામાં છૂટ સારી છે, ને આગળ મેડાઉપર મજાનું છજું મૂકી દીધુંછે. તે એવું બિરાજેછે કે કંઇ મણા નહિ. તેની પાંચ બારીઓ તો રસ્તાપર છે, ને કેટલીક છાંડીમાં પડેછે. એ ઘરને ઓટલા પણ સારા ઊંચા ને પહોળા છે. મેડો જડાવ્યો છે, તેમાં પાટડા ને પાટીઆં સાગનાં નાંખ્યાંછે. દાદરો ને નીસરણી એ પહોળાં છે. વચલા માળની ભીંતે ખુંટીઓ ને તાકાં થોડાં મૂકાવ્યાંછે. ઘણાં તાકાં હોય, ને તેમાં દીવાનાં કોડીઆં મૂકે, તો ભીંતે તેલના રેલા રેલા થઇ રહેછે. એ ઘરમાં બધું છોલાણું થઇ રહ્યુંછે. ભોંયતળીએ, મેડે, ને છેક ત્રીજે માળે ચોરસાં દેવડાવ-વાનાંછે. બારી બારણાંનાં કમાડ સુતારે તૈયાર કરી રાખ્યાંછે, તે હવે ચઢાવશે. નકુચા, સાંકળો, ને મજા-ગરાં, લુહાર કાલેજ આપી ગયો. આજ પાછો જઇને જોઈ આવીશ જે કેટલું કામ તૈયાર થયું.

---

* છોલાણું એટલે છો દેવડાવવી.

પાઠ ૪૪. ઘરવિષે કવિતા.

છાજવું *ચૂનાળાં નીર સૂડા
મેના કઠેરા હીંચકો ખાટ
ગાલીચા ભૂપતિ ચિત્ર

ભુજંગી છંદ.

છજાં જાળીઆં માળીઆં ખૂબ છાજે,
રૂડાં બારીએ બારણાં તો બિરાજે,
ઘડયાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
ચણ્યાં ઈંટથી ને દીસે છે ચૂનાળાં. ૧
તૂટે કે ન ખૂટે ભર્યાં નીર ટાંકાં,
પીએ એજ પાણી વળી લોક વાંકા,
મીઠા બોલ બોલે સૂડા શુદ્ધ મેના,
જડયાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં. ૨
બની બેઠકો ને કઠેરા અગાશી,
સૂવા સેજ ને હીંચકે ખાટ ખાશી;
†ગલીચા બીછાવી ગમે તેવી રીતે,
ભલા ભૂપતિનાં કીધાં ચિત્ર ભીંતે. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૫. નાક ને મોઢું.

સજડ નસકોરાં ડાચું
હણહણવું દાઢ વાચા

નાકવડે સારી નરસી વાસની ખબર પડેછે. નાકનો

---

* ચૂનાળાં એટલે ચૂનાનાં.
† ગાલીચા.

ઉપલો ભાગ હાડકાનો હોયછે, ને હેઠલો ભાગ પોચો હોયછે. નાકનાં બે કાણાં દેખાયછે, તેને નસકોરાં કહેછે.

મોંવડે ખાવાનું ને બોલવાનું કામ ચાલેછે. હોઠ દાંતને જાળવેછે, ને બોલવાના કામમાં ટેકો દેછે. દાંત બત્રીસ હોયછે, ને તે ડાચાંમાં સજડ હોયછે. આગલા દાંતને ધાર હોયછે, તેથી ખાવાનું હોય તેના ઝીણા ઝીણા કડકા કરાય છે; ને ઘંટીમાં જેમ દળાયછે, તેમ દાઢવડે તે કડકા ચવાઇને તેનો ભૂકો થાયછે. જીભવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો એવા સ્વાદ જણાયછે.

માણસ જેમ બોલેછે તેમ જનાવરથી બોલાતું નથી, માટે માણસને વાચા છે એમ કહેછે. જનાવરને એવી વાચા નથી. જનાવર બોલવા જેવું કરીને ગળામાંથી જે સાદ કાઢેછે, તેનાં નામ જુદાં જુદાં છે. ઘોડો બોલતો હોય, ત્યારે કહેશે હણહણેછે, ગાય બરાડેછે, ગધેડું ભૂંકેછે, ને કુતરૂં ભસેછે.

પાઠ ૪૬. ખીજવું.

છેલાઇ પગરખી અડફટ પછડાઇને અટવાઇને

એક રામલો કરીને છોકરો નિશાળેથી છૂટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં બીજે છોકરે કહ્યું કે તારી ચોટલી બહાર રહીછે, તે ખોટું દેખાયછે. એ તેં છેલાઇમાં રાખીછે કે અમથી? રામલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો તેથી બોલ્યો, મારી ચોટલી બહાર રહીછે, તેમાં તારૂં શું ગયું? ખોટું દેખાશે તો મને દેખાશે. એટલામાં તેને બીજા છોકરા લાલસાહેબ, લાલસાહેબ, કહીને ખીજવવા મંડ્યા. તેથી

તેમને તેણે છૂટી પાટી મારી. પણ પેલા ખશી ગયા, તેથી વાગી નહિ, ને એક ઓટલાના પગથીઆસાથે પછડાઈને ભાગી ગઇ. પેલા છોકરા વળી એને ખીજવવા મંડયા, ત્યારે એણે પગરખી છૂટી ફેંકી, તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તો બહુજ ખીજવાઈને તેમની વાંસે દોડયો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની અડફટમાં અટવાઇને ખાબોચીઆમાં પડયો, તેથી લૂગડાં બગડયાં, ને પગ ભાગ્યો. ઘણીક વારે એનાં માબાપને ખબર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. ઓસડ કરતાં ઘણે દહાડે સારૂં થયું. જે ખીજવાય તેના એવા હાલ!

પાઠ ૪૭. કૂતરૂં.

અદેખાં અવતરવું *ગેલ
ખારીલાં ફૂરકુરીઆં ભોટીલાં

કૂતરાને ચાર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોયછે. તેની પૂછડી વાંકી હોયછે. જે માણસ આડો હોય અને કોઇની સારી શીખામણપ્રમાણે થોડી વાર ચાલી પછી આડો ચાલે તો તેને કહેછે કે કૂતરાની પૂછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અજાણ્યા માણસને દેખે કે કૂતરો ઘૂરકવા માંડેછે, ને પાસે આવે એટલે ભસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચકું પણ ભરે. કૂતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોયછે. એક ફળીઆનું કૂતરૂં બીજા ફળીઆમાં ગયું હોય તો તે ફળીઆનાં સઘળાં કૂતરાં એકઠાં થઇને તેને કાઢી મૂકે ત્યારે જંપે. કૂતરાં જ્યારે

---

*ગેલ એટલે કૂતરાં લાડ કરેછે તે.

બીએ ત્યારે પૂછડી પાછલા બે પગવચ્ચે ઘાલી દે, અને રાજી હોય ત્યારે પૂછડી હલાવે. કૂતરાનાં બચ્ચાંને કુરકુરીઆં કે ભોટીલાં કહેછે. તે આંધળાં અવતરેછે; દશ બાર દહાડાકેડે તેમની આંખો ઊઘડેછે. કુરકુરીઆં નાનાં હોય ત્યારે વહાલાં લાગેછે. તેઓ છોકરાંની સાથે બહુ ગેલ કરેછે.

પાઠ ૪૮. છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું અંગ

છોડવાનાં જુદાં જુદાં કેટલાં અંગ છે, તે તમે જાણો-છો? પેલો એક છોડ ઉખેડી લાવો. જોઇએ વારૂ, તમને શું શું માલૂમ છે?

આ તો ભોંયમાં દટાઇ રહ્યું હતું તે મૂળીઉં, પણ પેલા ઝીણા વહે, જે વતી ઝાડ પાણી ચૂસેછે, તે કયાં છે? તે તો કંઇ દેખાતા નથી. તે નરી આંખે દેખાય નહિ; તે જોવાના તો કાચ હોયછે, તેમાંથી જોઈએ, ત્યારે નજર આવે. પણ મૂળીઆંવિના બીજાં કોઇ અંગનાં નામ તમને આવડેછે? હા. આ રાતું દેખાયછે તે થડ, ને એમાંથી ડાળાં ફૂટેલાંછે. તેપર પાતરાં ઊગેલાંછે. વારૂ, આ પાંદડાંની વચ્ચે લાંબું ગોળ શું દેખાયછે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફૂલ થશે. જુઓ, આ ફૂલ. એનો રંગ પીળો છે. પણ એનાં બી તો કંઈ જણાતાં નથી. હમણા તે બી શેનાં હોય? જ્યારે ફૂલ ખરી જાય ત્યારે બી બંધાય. હજી એને બી આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાંછે, તે હું તમને બતાવું. જુઓ, એ મરીના દાણા જેવડાં મોટાં છે, એમને વાવીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯. છોડવા.—ભાગ ૨.

લાગલાગટ ખસ્ખસ ફણગો

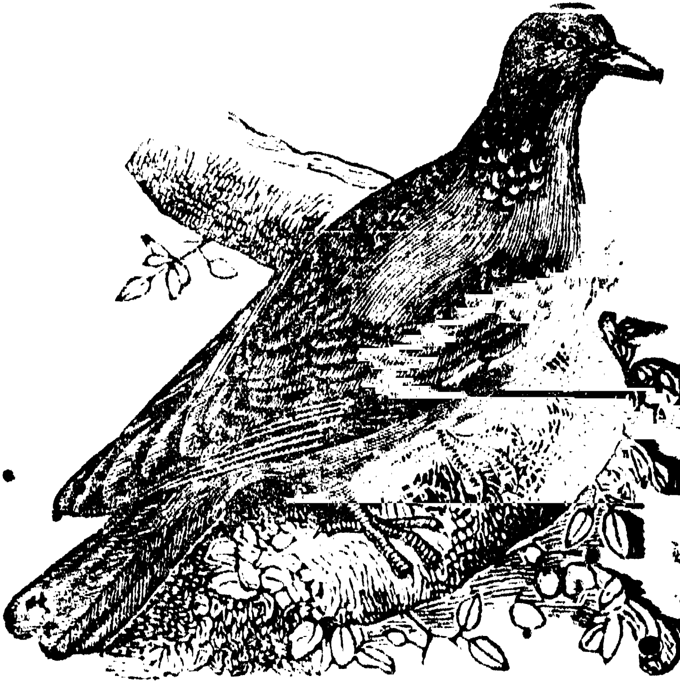
બધાં ઝાડને બીઆં હોયછે. વારૂ, ત્યારે પેલા વડનું બી કેવડું હશે? એ ઝાડ તો મોટું હોયછે, ત્યારે એનું બીએ મોટુંજ હશે તો? ના, એને તો ટેટા થાયછે. પણ એ કંઈ વડનું બી ન હોય, એ તો એનું ફળ. જેમ જાંબુ ને બોર એ ફળ છે, ને તેમાંથી જે ઠળીઓ નીકળેછે તે બી, તેમ ટેટાને ભાગતાં એમાં જે ખસ્ખસ જેવડા ઝીણા ઝીણા દાણા નીકળેછે, તે વડનાં બી.

બીને ભોંયમાં રોપીએ ને પાણી સીંચીએ, તો એક બે દહાડે તે પોચું થાય, ને તેમાંથી મૂળીઉં નીકળે તે જમીનમાં રહે, અને ફણગો ફૂટે તે ઉપર આવે, તેને બે પાંદડાં હોયછે.

તે ફણગો થોડા દિવસમાં વધીને મોટો થાયછે, ને તેને બીજાં પાંદડાં આવેછે. પછી કળી બેસેછે, તેમાંથી ફૂલ ખીલેછે, ને ફૂલમાંથી ફળ બંધાઈને તેમાં બી પેદા થાયછે.

વાલ કે વટાણા વાવીને થોડા દિવસસૂધી લાગલાગટ જોયાં કરજો, એટલે ઉપલી વાત તમને વધારે સમજાશે.

પાઠ ૫૦. કબૂતર અને કીડી.

વહેળો	ઉપકાર	બદલો	ઝાંપ
તેડે	ચટકો	આબરૂ	

એક તરશી કીડી વહેળાઉપર પાણી પીવાને ગઇ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી તે એક કબૂતરે દીઠી, અને તેને દયા આવી, તેથી ચાંચવતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વળગીને પેલી કીડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે તેજ કબૂતર એક ઠેકાણે બેઠું હતું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરી તેઉપર ઝાંપ નાંખતો હતો. તે કીડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જઈને કબૂતરને પગે ચટકો ભર્યો, તેથી તે ઝટ લઈને ઊડી ગયું. એ વાતઉપરથી સમજવું જે બીજાઉપર ઉપકાર કરતા રહેવું, અને કોઈએ આપણા ઉપર ગુણ કર્યો હોય, તો તે મનમાં

રાખીને લાગ આવે ત્યારે બદલો વાળવાને ચૂકવું નહિ. એવું કીધાથી પરમેશ્વર રાજી રહેછે, લોકમાં આબરૂ વધે છે, ને આપણું સારૂં થાયછે.

પાઠ ૫૧. ડાંગર.*

કયારડા પરાળ છાલાં ચોખા તરૂ

વાહ! પેલા ડાંગરના કયારડા કેવા સારા દેખાયછે! તે કેવા લીલાછમ સરખા જણાયછે! જ્યારે ડાંગર પાકશે, ત્યારે એવા લીલા નહિ રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાપીને ઘેર લઇ જશે, તેમાંથી દાણા ખંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધાપછી જે રહેછે તે પરાળ કહેવાયછે; એ ઢોરના ખાધામાં આવેછે. એ દાણા એવા ને એવા કંઇ ખવાશે નહિ, પણ ભરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાંડે, ને ઝાડકે ત્યારે ચોખા નીકળે. તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નીપજાવેછે? શું એ ખેડુત નીપજાવેછે? ના, તે તો જમીન ખેડીને તરૂ વાવેછે; પણ તેમાં દૂધ ભરાયછે, દાણા બંધાયછે, ને પાકેછે, એ બધું કાંઈ ખેતરવાળો કરેછે? ના, એ તો ખેડુતથી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જે ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરેછે, તેનો ભારે પાડ માનવો જોઇએ.

પાઠ ૫૨. બિલાડું.

માંજરી બીઆળું તલપ તીણું લૂખું

બિલાડાને ચાર પગ, પૂછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોયછે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાટી ચાટી ચોખ્ખા કરેછે. કેટલાંક છોકરાં ગંદાં રહે તેના કરતાં તો

---

* ડાંગરને સૂરત અઠાવીશીમાં ભાત કહેછે.

બિલાડી કેવી સમજુ! બિલાડીને પંજા હોયછે, તે એનાં બચ્ચાંઉપર ફેરવે ત્યારે નખ માંહે ઘાલી દેછે. બિલાડીને ને ઊંદરને ઘણું વેર હોયછે. જો ઊંદર જરા ચું ચું કરતા સંભળાય, તો તે ઠેકાણે હળવે હળવે જઇને તલપ મારીને પકડેછે, તે વેળા નખ બહાર રાખેછે. બિલાડીની આંખ એવી કરીછે કે તેને અંધારે પણ સૂઝે. જો બિલાડીને ઘીઆળું ખાવાની ટેવ હોય, તેની આગળ લૂખું ખાવા મૂક્યું હોય તો તે ખાવાની નહિ, પણ જરાએ ઘીનો હાથ દીધો હોય તો તરત ખાવા માંડે.

ઊંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી એનાં બચ્ચાંને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે મોંમાં ઘાલીને લઇ જાયછે. ત્યારે જરાએ દાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ ૫૩. બીકણ છોકરો.

બીકણ

એક છોકરો ઘણોજ બીકણ હતો. માણસથીએ બીએ ને જનાવરથીએ બીએ. ઘરમાં કોઈ અજાણ્યું માણસ આવે કે માની સોડમાં ભરાઇ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. કોઇની સામુંએ જુએ નહિ. ઊંદર કે ચકલી દેખે તો બીએ. ગાય કે બકરી દેખે કે માને બાઝી પડે. કૂરકુરીઆં જુએ તો નાશી જાય. એક દહાડો તે નિશાળે જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં એક નાનું કૂરકુરીઉં ગેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એટલે પેલો છોકરો બીને નાઠો. કૂરકુરીએ જાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાયછે, માટે તે પણ પાછળ દોડયું. ત્યારે એ છોકરો વધારે ગભરાયો તેથી કાદવમાં પડી ગયો. આખે ડીલે ને બધે લૂગડે કાદવ

કાદવ થઇ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડયો પડયો રડે, પણ કાદવમાંથી નીકળાય નહિ. રસ્તે જનારા લોકે મળી તેને ઉઠાડયો ને ઘેર મૂકી આવ્યા. તે દહાડાપછી એ છોકરાએ બીવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૫૪. મીઠું.

દરિયો રાશ અગર

અગરિયો ક્યારા ઉસરડવું

દરિયા કાંઠે ડાંગરના ક્યારા જેવા મોટા પહોળા ખાડા કરીને તેમાં દરિયાનું પાણી લેછે. પછી તે પાણી સૂરજને તાપે કરીને સૂકાઇ જાય, એટલે તેમાં તળીએ મીઠાનું પડ બંધાઇ રહેછે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાયછે.

જે ઠેકાણે મીઠું પાકેછે તેને અગર કહેછે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહેછે.

મીઠાના રાશ ચોમાસામાં ધોવાઇ ન જાય, તેટલા માટે તેનાપર મટોડી ઢાંકેછે, અને કેટલેક ઠેકાણે તો તેનાપર ઘાસ નાંખીને બાળેછે, તેથી ઉપર પડ બંધાઈ જાયછે.

કેટલેક ઠેકાણે તો કૂવા એવા ખારા હોય છે કે ઉપર કહ્યું તે રીતે ક્યારામાં તેનું પાણી ભરીને સૂરજને તાપે સૂકાવા દેછે, તો તેને તળીએ મીઠું બંધાયછે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરેછે.

પાઠ ૫૫.

થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે.

પ્રમાણે ભણીગણી કોથળો

ઓહો! આ કેવો મોટો કૂવો! એટલો મોટો કેમ ખોદાયો હશે? સાંભળો, હું કહું. થોડો આજ ખોદે, વળી થોડો કાલે, થોડો પરમદહાડે, એમ રોજ ખોદતાં કૂવો થયો.

શેરીને નાકે પેલું ઘર કેવડું મોટું છે! જુઓ, ત્રણ તો એને મેડીઓ છે. પંદરેક તો બારીઓ છે; એના કરા કેવા ઊંચા છે! એ બાંધવામાં ઈંટો તો બહુજ ખપી હશે. કડીઆએ એટલી બધી કેમ ચણી હશે? સાંભળો, પહેલી એક ઇંટ મૂકી, પછી બીજી મૂકી, પછી ત્રીજી, એમ એકે એકે આખી ભીંત ચણાઈ.

જુઓ, આ ઘઉંનું ગાડું આવેછે. ઓહો! એમાં કેટલો ભાર ભર્યોછે! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ ભર્યો હશે? એકી વારે ભરવા માંડ્યો હોત તો તે કદી ન ભરાત. એક વાર એક કોથળો મૂક્યો, પછી બીજો, એમ એક પછી એક મેલેલા.

જો એમ સહેલથી પેલો કૂવો ખોદાયો, ઘર બંધાયું, ગાડું ભરાયું તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી બીજી વાર બીજો ભણો, એમ એકે એકે શીખશો તો ભણીગણી ડાહ્યા થશો.

પાઠ ૫૬. થોડે થોડે ભણવાવિષે.

પંથ પાણુ લહીઓ
ખર એધાણુ છેદાયછે

ભણતાં પંડિત નીપજે,
લખતાં લહીઓ થાય;
ચારૈ ચાર ગાઉ ચાલતાં
લાંબો પંથ કપાય. ૧
પોપટ પણ અભ્યાસથી
શીખે બોલતાં બોલ;
કાયર થઇ આળસ કરે,
તે નર ખરને તોલ. ૨
કૂવાઉપરના કઠણ જે
પાકા કાળા પાણ,
દોરડીએ છેદાયછે,
એ લેહું એધાણ. ૩

દ૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૫૭. ધાતુ.—ભાગ ૧.

જંગાલ જસત સીસું કાટ

ધાતુઓ ઘણી જાતની થાયછે; જેમ કે સોનું, રૂપું, તાંબું, લોઢું, સીસું, જસત, અને કલઇ. એમાંની ઘણીખરી તો રોજ આપણા દીઠામાં આવેછે. ધાતુઓ ભોંયમાંથી

ખોદી કાઢેછે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નીકળેછે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોયછે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નીકળે તેને ખાંડીને ધૂએ ને દેવતામાં ગાળે, તો મટોડી વળગેલી હોય તે નીકળી જાય, અને ચોખ્ખી ધાતુ રહે.

બીજી ઘણીખરી ચીજોકરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોયછે. સોનું ઉપર કહેલી બધી ધાતુકરતાં ભારે છે. ધાતુપર મેલ કે કાટ ન હોય, ત્યારે તે ચળકતી હોય. સોના-રૂપાપર કાટ ચડતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો વહેલું ઝાંખું પડી જાયછે. સોનુંએ ઝાંખું તો પડે, પણ રૂપાજેટલું નહિ. કલઇ ને સીસું છેક વહેલાં કટાતાં નથી, પણ લોઢાને અને તાંબાને તો ઝટ દઇને કાટ વળેછે. તાંબાના કાટને જંગાલ કહેછે. એ જંગાલ ખાધામાં આવે તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોયછે. લોઢાકરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબાકરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહિ.

પાઠ ૫૮. ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગદીઆણો ઓગળવું વરક પતરાં તાર

ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપે, તો કેટલીક ધાતુના તો ઘણા પાતળા વરક થાયછે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાયછે જે રાઈ જેટલી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જેટલો મોટો વરક ટીપીને કરેછે.

ધાતુના તાણી તાણીને ઝીણા તાર કરેછે. સીસામાં અને કલઇમાં એટલી ચીકાશ નથી કે એના તાર કંઈ

કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોઢું, એ ત્રણના તાર તો ઘણા ઝીણા થાયછે. લોઢાના તાર તો વાળથી પણ પાતળા થઇ શકેછે. એક ગદીઆણા સોનાનો તાર પાંચ ગાઉ જેટલો લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુઓ ઓગળી જાયછે. સોનું કે લોઢું ઓગાળવાને મસ તાપ જોઇએ, પણ સીસાને અને કલઇને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઇ જાય.

હવે યાદ રાખજો કે કેટલીક ધાતુ નરમ અને કેટલીક કઠણ છે; કેટલીકને ઝટ કાટ લાગેછે, અને કેટલીક વહેલી કટાતી નથી; કેટલીક ચીકણી છે, અને કેટલીક નથી; પણ બધીએ ચળકતી અને ભારે છે. દેવતાપર મૂકીએ, તો બધી ઓગળી જાયછે. ઘણીનાં પતરાં અને તાર પણ થઈ શકેછે.

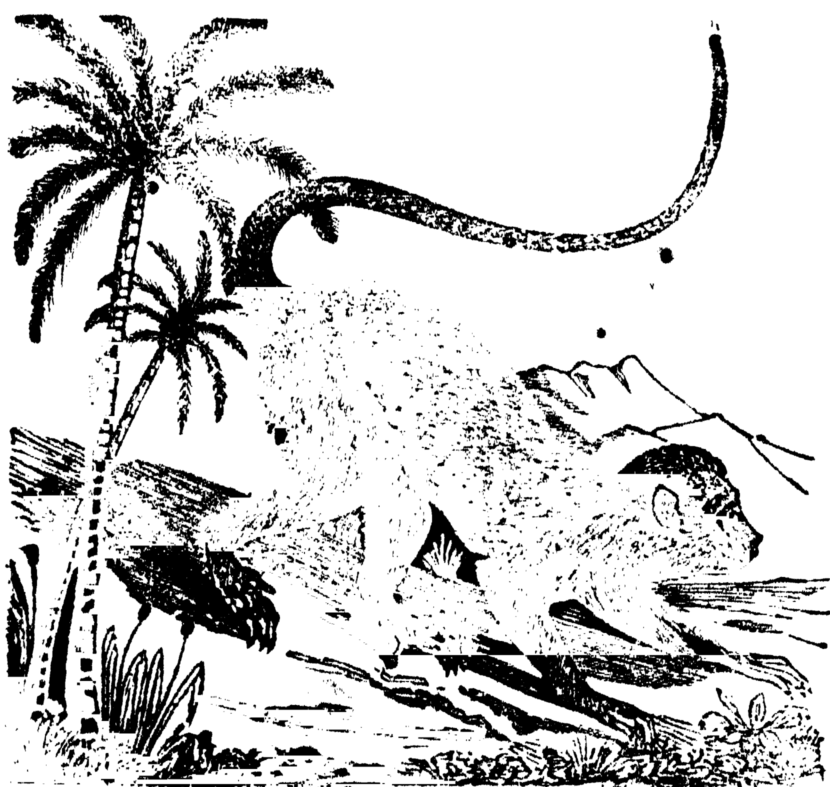
પાઠ ૫૯. ડોસો ને તેના દીકરા.

અચંબો **છેડવું**

એક ડોસાને પાંચ દીકરા હતા, પણ તેમનામાં પૂરો સંપ નહોતો. જ્યારે તે મરવા પડયો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાને કને બોલાવીને બેસાડયા, ને એક પાતળી લાકડીઓની ભારી મંગાવીને અકેક જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાગો, પણ કોઈથી તે ભંગાઇ નહિ. પછી પેલે ડોસે કહ્યું કે હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને અકેક જણ અકેક લાકડી લઇને ભાગો. એવું કર્યું, એટલે તો ઝટ ભાગી ગઇ. પેલા છોકરા ઘણો અચંબો પામ્યા, ને બાપને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, એ બધી લાકડીઓ એકઠી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, માટે આખી ભારી તમારાથી ભંગાઇ નહિ. પણ અકેક

લાકડી જ્યારે જુદી પડી, ત્યારે તેને બીજી લાકડીઓના બળનો ટેકો જતો રહ્યો, માટે તે ઝટ ભાગી ગઇ. એમજ તમે જો સંપસંપીને રહેશો, તો તમને કોઇએ છેડી નહિ શકે, ને તમારા દહાડા સુખમાં જશે; પણ લડીને જુદા પડશો, તો એકેક લાકડીની પેઠે તમે નબળા થશો.

પાઠ ૬૦. વાંદરૂં.

ટીખળી અટકચાળાં અડપલાં નિરાંત ગલોફાં

વાંદરાં ટીખળી ને અટકચાળાં જનાવર હોયછે. તે કૂદેછે, નાચેછે, છાપરે છાપરે ભૂસકા મારેછે, ને વખતે અડપલાં કરેછે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા, હાથ જેવા હોયછે.

વાંદરાં ઘણી જાતનાં હોયછે. કેટલાંક કાળાં મોંનાં હોયછે. કેટલાંક રાતાં મોંનાં હોયછે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળાં મોંનાં વાંદરાંકરતાં રાતાં મોંનાં વાંદરાં ખારીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે ને લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગાશીમાં કંઇ જણસ ઉઘાડી પડી હોય, તે ખાઈ જાય. દાણા સૂકવ્યા હોય તો મૂઠીએ મૂઠીએ મોંમાં ઓરીને બે ગલોફાં ભરી લે, પછી છાપરે કે ઝાડઉપર જઇને નિરાંતે બેહું બેહું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે માણસની સામે થાયછે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પૂછડાંઓ હોતી નથી, પણ જેને હોયછે તેને લાબાં પૂછડાં હોયછે તે ઝાડની ડાળને વીંટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હીંચકા ખાયછે.

પાઠ ૬૧. બે બાઇડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ ઇન્સાફ દશા

શાહેદ અરે ગળેપડુ

એક છોકરાને માટે બે બાઇડીઓને વઢવાડ થઈ. એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજી કહે કે મારો. એ વાતનો કોઇ શાહેદ નહોતો. પછી તે બે જણીઓ રાજાપાસે ફર્યાદ કરવા ગઈ. રાજાએ બેની વાત સાંભળી લઇને એક ચંડાળને બોલાવ્યો, ને કહ્યું કે આ છોકરાના બે કડકા બરાબર કરીને એકેક જણીને એકેકો આપ. આ હૂકમ સાંભળીને એક તો છાનીમાની બોલ્યાવિના ઊભી રહી, પણ બીજીએ તો બૂમે બૂમ પાડીને કહ્યું કે રાજા સાહેબ, મારા છોકરાના કડકા કરાવશો મા; જો આવોજ ઇન્સાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઇતો, હું એનાઉપરથી

મારો હાથ ઊઠાવુંછું. આ વાતઉપરથી રાજાએ વિચાર્યું કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે બીજીના મનમાં કશી અરે હોય એવું જણાતું નથી. પછી પેલો છોકરો તેની ખરી માને હવાલે કર્યો, અને પેલી બીજી ગળેપડુ બાઇડીને શિક્ષા કરીને ગામમાંથી કાઢી મકી. જે કોઇ બીજાને ગળે પડે તેની આ દશા થાય.

પાઠ ૬૨. વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીઉં.

મહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલા છે, અને તેમનાં નામ તમને આવડેછે?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, અને શનિ, એવા સાત છે.

મહેતાજી.—ઠીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠવાડીઉં (ખરૂં કહીએ તો સાતવારીઉં) કહેવાય, પણ એ બધા ગણાય કેમ તે તમે જાણોછો?

કેશવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ દહાડે બુધવાર, પેલે દહાડે ગુરૂવાર, પાંચમે દહાડે શુક્રવાર, છઠ્ઠે શનિ, અને સાતમે દહાડે રવિવાર.

મહેતાજી.—પણ દહાડો તમે કોને કહોછો ?

કેશવલાલ.—સવારથી સાંજસૂધી એક દહાડો, વળી બીજે દહાડે સવારથી સાંજસૂધી બીજો દહાડો. એપ્રમાણે દહાડો ગણાય.

મહેતાજી.—તમારા કહેવાપ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજસૂધી દહાડો, ત્યારે રાત શેમાં ગણાય?

હરીલાલ.—કેશવલાલે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વારમાંજ ગણવી જોઇએ, જુદી તો કેમ ગણાય?

મહેતાજી.—ઠીક. ત્યારે ધ્યાનમાં રાખો કે આજની સવારથી તે આવતી કાલની સવારસૂધી, એટલે આજનો દિવસ ને રાત મળીને એક દહાડો કે એક વાર ગણાય. તેમજ આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવારસૂધી બીજો વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર અથવા એક દહાડો ગણવો. અંગ્રેજ લોકો એક રાતના બાર વાગતાથી બીજી રાતના બાર વાગતાસૂધીના વખતને એક દહાડો કહેછે.

પાઠ ૬૩. વેળા.—ભાગ ૨.

પહોર મહિના

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય, તે તો તમે સમજ્યા, પણ પહેલો પહોર અને પાછલો પહોર એટલે શું તે તમે જાણતા નહિ હો.

હરીલાલ.—ને તો હું જાણુંછું. સવાર હોય ત્યારે મારો બાપ પહેલો પહોર કહેછે. અને સાંજ પડવા માંડે ત્યારે પાછલો પહોર કહેછે.

મહેતાજી.—એ તો ખરા ખરૂં છે, પણ હું તમને એની વધારે સમજણ પાડું. સૂરજ ઊગે ત્યારથી બપોરે છેક તે માથે આવે ત્યાંલગીમાં બે પહોર ગણેછે, અને બપોરપછી છેક સૂરજ આથમે ત્યાંલગીમાં બીજા બે પહોર, એટલે આખા દહાડાના ચાર પહોર. તેજપ્રમાણે પાછા રાતના ચાર પહોર. બંને મળીને આઠ પહોર. રાતના પહેલા બે પહોરને પહેલી રાત ને પાછલા બેને

પાછલી રાત કહેછે. સૂરજ આથમ્યાપછી એ પ્હોરે મધરાત થાય.

મહેતાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખવાડીઉં શેને કહેતા હશે?

હરીલાલ.—જેમ સાત દહાડાનું અઠવાડીઉં તેમ પંદર દહાડાનું પખવાડીઉં. તું જાણેછે, કેશવલાલ, મહિનાનાં પખવાડીઆં કેટલાં?

કેશવલાલ.—બે. બાર મહિનાનું વરસ થાય, કેમ મહેતાજી સાહેબ?

પાઠ ૬૪. વા.

શીશી	વા	બફારો
વીંજણો	વાયરો	પવન

આપણે ભોંયરામાં કે બારણાં વાશીને ઓરડામાં બેઠા હોઈએ તે વખત બફારો થતો હોય, ત્યારે આપણે વીંજણો હલાવીએ છીએ; તેમ કરતાં આપણા શરીરઉપર કંઇ આવતું જતું જણાયછે. તેને આપણે દેખતા નથી, તોએ તે આપણા શરીરને લાગેછે. એને વા, વાયરો, કે પવન કહેછે. જે હાલ્યાથી વાયરો થયો, તે થીર હોય ને હાલે ચાલે નહિ ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે. એ વા જ્યાં જોઇએ ત્યાં છે. જ્યાં ખાલી જગા હોય ત્યાં એ ભરેલો હોયછે. આપણાં શરીરમાં, ભોંયરાંમાં, પેટીમાં, લોટામાં, સૌમાં તે રહેછે; ને તેમાં જ્યારે બીજું કંઇ ભરેછે ત્યારે તે બહાર નીકળી જાયછે. ખાલી લોટો પાણીની તાંબાકૂંડીમાં બોળ્યો હોય, તો માંહે પાણી જેમ જેમ ભરાતું જાયછે, તેમ તેમ લોટામાંનો વા નીકળતો જાયછે. પણ લોટો ઊંધો માંહે ઘાલ્યો

હોય, તો તેમાંનો વા નીકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી ભરાતું નથી. લોટાને બદલે કાચની શીશી ઊંધી પાણીમાં દબાવી હોય તો માંહ પાણીથી ચડાતું નથી તે દેખાશે.

પાઠ ૬૫. કાન.

લહેરો ધ્રૂજવું જુક્તિ ઇશારત
ગતિ પ્રવાહી નાદ સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આવ્યું જે તે હલાવ્યે હાલેછે, ને બધે ઠેકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, માટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લહેરોનાં કુંડાળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડેછે, ને તે લહેરો છેટેના પાણીને હલાવેછે, તેથી ત્યાં હાથ રાખ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાયછે. તેમજ નગારા-ઉપર ડાંડીઓ ઠોકીએ, તો તે નગારાનું ચામડું થરથર ધ્રૂજે છે, તેને લીધે વા હાલેછે, અને કાનમાંનો વા માંહેની ચામડીઉપર અથડાયછે, તેથી આપણને માલૂમ પડેછે કે ફલાણાનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમેશ્વરે ઘણી જુકિત કરેલીછે.

જેથી કશું સંભળાતું નથી, તેને બહેરો કહેછે. કેટલાંક માણસને ઘડપણ આવેછે, ત્યારે તેમના કાન બહેરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આંધળાં હોયછે તેમ કેટલાંક બહેરાં હોયછે, ને એવાં જન્મબહેરાં હોય તે મૂગાં પણ હોયછે. એવાં માણસને વાંચતાં શીખવેછે, તો આ-વડેછે, પણ તે મનમાં વાંચેછે, કેમકે મોઢે તો બોલાતું નથી. આંગળીઓવડે ઈશારતમાં વાત કરતાં શીખવ્યું હોય તો તે પણ તેમને આવડે ખરૂં.

પાઠ ૬૬. કાગળ.

ટાટ ખેળ સાહેબખાનાં ફટકડી
કાગદી ધા ડોવી દેવું ચાળણી
ઘુંટવું તા તાવ

જુનાં ટાટ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાયછે. જુનાં ટાટને ચુનાના પાણીમાં થોડા દહાડા પલાળી રાખી ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણા કરેછે. પણ તે મેલાં બહુ હોયછે, માટે સાબુ મેળવીને ધોવાં પડેછે. ધોયા કેડે તેનો સફેદ માવો થાયછે. તે પાણીમાં ડોવી દેછે. પછી ઝીણી, સળીની ચાળણી તેમાં જરા વાર બોળી રાખીને કાઢેછે, તેથી તેઉપર પેલો માવો ઠરીને કાગળ બંધાયછે. એ કાગળઉપર જો આપણે લખીએ તો લખાય નહિ, કેમકે તે ઘણા કરકરા. ને ફૂટી નીકળે, એવા હોયછે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સારૂ ઘઉંની ખેળ અને ફટકડી પાઈને સારીપેઠે ઘુંટેછે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગદી વેચેછે. એક આખા કાગળ તે તા કે તાવ કહેવાય. ચોવીસ તાવનો એક ધા. ગૂજરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાયછે; ઘણા સારા ને ઊંચા તે સાહેબખાની કહેવાયછે.

જૂના કાગળના પણ કાગળ બનેછે, અને તે બનાવવાનું તો સહેલું છે. તેને પલાળીને ઘૂએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડેછે.

પાઠ ૬૭. મૂર્ખાઈ.

દેશાવર ઝળઝળીઆં અભણ મથાળું

ફાળ ઠોઠમાર નામું

કોઇ એક બાઇડીના ધણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ મોકલ્યો. તે કાગળ લઇને પેલી બાઈ એક જણ સારાં લૂગડાં પહેરીને જતો હતો, તેની પાસે વંચાવવા આવી, ને તેના હાથમાં પેલો કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉખેડીને મથાળેથી તે ઠેઠ છેડાલગણ જોઇને પછી ઘણું રોવા માંડયું. તેઉપરથી પેલી બાઈડીને ફાળ પડી કે એને કંઇ માઠી ખબર આવી હોય. એની આંખમાં પણ ઝળઝળીઆં ભરાઇ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, ભાઇ, એમાં શું લખ્યુંછે, તે ઉકેલીને મને જણાવો તો ખરા. કેમ રુઓછો? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બાપા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી રોતો, હું તો મારી મૂર્ખાઇને રોઉંછું, જે આટલો કાગળ વંચાય એટલુંએ હું ભણ્યો નહિ, ને ઠોઠમોઠ રહી ગયો. કહેવત છે કે "ભણે ગણે તે નામું લખે, ને ન ભણે તે દીવો ધરે" એ ખરૂં છે. એ મને નક્કી થયું. આઉપરથી છોકરાંને સમજી રાખવું ઘટેછે કે જે મૂર્ખ અભણ હોય, તેને પછવાડેથી કેવું લાજી મરવું પડેછે, ને પસ્તાવો થાયછે!

પાઠ ૬૮. મૂર્ખાઈવિષે કવિતા.

અભિમાન સરદાર રાય ઉર
નિશાની અસાર વહેમ બકવું

દોહરા.

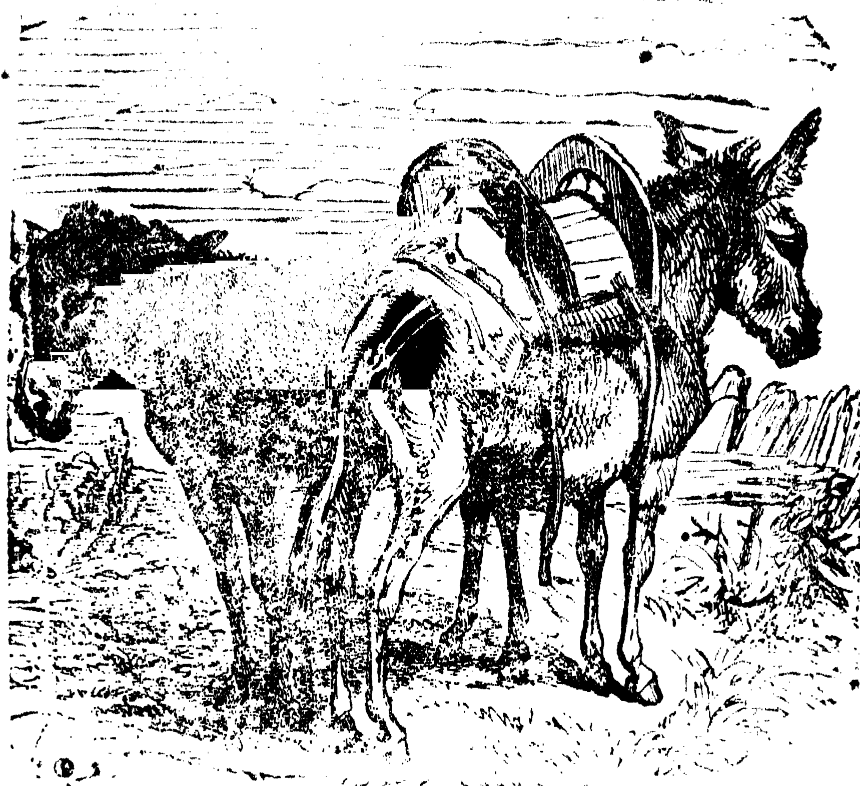
મૂરખ માથે શીંગડાં,
નહિ નિશાની હોય.
સાર અસાર વિચાર નહિ,
જન તે મૂરખ જોય.

અક્ષર એક ન આવડે,
ઉર અભિમાન અપાર,
જગમાં તેને જાણવો,
સૌ મૂરખ સરદાર.

વ્હેમ ભરી વાતો વડી,
બહુ બહુ બકતો જાય,
શીખામણ નહિ સાંભળે,
તે મૂરખનો રાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૬૯. ગધેડું.

વૈતરૂં આળોટવું અમીર દાબડો

ગધેડાં બહુ વૈતરૂં કરેછે, અને જે દુઃખ પડેછે તે ધીરજથી ખમી રહેછે. ગધેડું ઘોડાજેટલું ઉતાવળું હીંડતું નથી; તે ધીમે હીંડે, પણ થાકે નહિ. જો તેની મરજી પ્રમાણે કામ કરાવ્યું હોય, તો તે ઘોડાકરતાં વધારે વાર લગણ કામ કરે. ગધેડાને લોક મૂર્ખ જાણેછે, અને મૂર્ખ માણસને કેટલાએક લોક ગધેડો કહેછે; પણ એ બોલવાની રીત ઠીક નથી. ગધેડાં છૂટયાં, એટલે આળોટવાને મંડી જાય, અને એક આળોટે, એટલે તેની દેખાદેખી બીજાંએ આળોટવા માંડે. આળોટયાપહેલાં જે જગાએ ઠોક આવવાની હોય, તે ઠેકાણેથી કાંકરા વગેરે પગેવતી

કાઢી નાંખેછે. ગધેડાં બહુ ભાર લઇ જવા લાવવાને કામ આવેછે. આ દેશમાં ગધેડાંઉપર બેસવાની લાજ છે; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીરસરખા પણ ગધેડે બેસેછે.

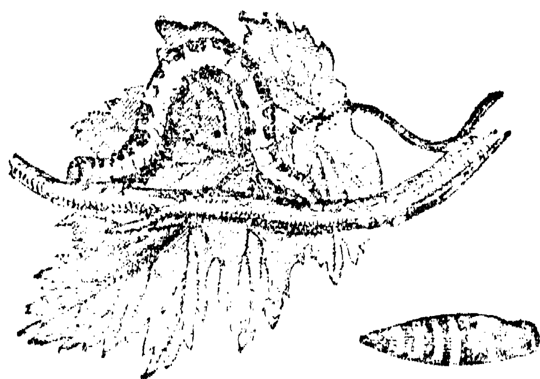
ગધેડાંને ચાર પગ હોયછે. તે પાતળા, ને તેનો દાબડો ઊંડો હોયછે, તેથી સીધી ઊંચી ટેકરીઉપર ચડી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોયછે. ગધેડીનું દૂધ માંદા માણસને પીવરાવે તો ઘણો ગુણ કરેછે.

પાઠ ૭૦. ગધેડાની વાત.

દેહલું — ન્યાલ

એક જણપાસે પૈસા ઘણા હતા, પણ તેની પાસે એક ગધેડો હતો. તેને તે પૂરૂં ખવરાવે નહિ. એક દિવસ એને ભત્રીજે એનીપાસે કંઇ પૈસા માગ્યા, ત્યારે તે બોલ્યો કે મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઇએ તો લઈ જા. તેથી ભત્રીજો ગધેડા પાસે ગયો, ત્યારે તે જાણે તેને કહેતો હોય, કે મને દુઃખમાંથી છોડાવ, એવો તે દેખાયો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી, ને તેને લઈ ગયો. થોડા દહાડાપછી પેલો કાકો મરી ગયો, એટલે ભત્રીજો ગધેડે બેશીને કાકાને ઘેર ગયો, અને દેહલામાં ગધેડાને બાંધ્યો. તેની આગળ ઘાસ નાંખ્યું, પણ તે તે ખાય નહિ, અને પગવતી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રીજાએ વિચાર્યું કે આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે! એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથી તે ભોંય ખોદી જોઇ, તો માંહેથી એક ધનનો ચરૂ જડયો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રીજાને ન્યાલ કરી નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧. રેશમ.

શેતૂર પતંગીઉં તાંતણો કોશેટો
ખદખદતું હીરાગળ ઝૂગટ હીર
અબોટીઆં ગજીઆણી મશરૂ

એક જાતના કીડા રેશમ કરેછે. તે કીડો શેતૂરના પાંદડાં ખાઇને જીવેછે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઇ રહ્યાપછી, શરીરમાંથી રેશમનો ઝીણો તાંતણો કાઢીને ખારેક જેવડો કોશેટો કરેછે, ને તેમાં કેટલાક દહાડાલગણ ભરાઇ રહેછે. આ ઉપલા ચિત્રમાં કીડો ને કોશેટો બેઉ પાડેલાંછે. રેશમ કાઢવામાટે કોશેટાને ઊના ખદખદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંહેનો કીડો મરી જાય, ત્યારે તાંતણો ઉકેલી લે. કોશેટાને એમ ઊના પાણીમાં ન નાંખે, તો કેટલેક દહાડે તેમાંનો કીડો પતંગીઉં થઇ હીર કરડીને બહાર નીકળી જાય. શીવવા ને ભરવાના કામમાં હીર ઘણું આવેછે. તેનાં સારાં સારાં લૂગડાં પણ વણાયછે. રેશમ પહેલું કોશેટામાંથી કાઢેછે ત્યારે તેનો રંગ કંઇક પીળાશપર હોયછે. પછી રાતા, પીળા, લીલા, એવા ભાત ભાતના રંગ તેના

પર ચડાવેછે. હીરાગળ લૂગડાં ઘણી જાતનાં થાયછે. તેમનાં નામ, મૂગટા, અબોટીઆં, મશરૂ, કીનખાબ, ગજીઆણી, ને એવાં બીજાં ઘણાં થાયછે.

પાઠ ૭૨. આખલો અને મચ્છર.

માતેલા	*સાંઢ	તોબા	અહંકાર
નબળો	આંટો	તુચ્છ	ધરાઇને

એક માતેલો સાંઢ ધરાઈને બેઠો હતો, એવામાં એક મચ્છર ગણગણતો ગણગણતો તેના નાક આગળ આવ્યો. તે જોઈ આખલો બોલ્યો, રે નીચ! નીકળ અહીંથી, મારા જેવા જબરાને તારા જેવા નબળાપર હાથ ચલાવવો ઘટતો નથી, નહિતો એક પલકમાં તને કચરી નાંખું.

મચ્છરે કહ્યું, તું મને નબળો ગણેછે તો હવે જોજે. પછી તે એક આંટો ફરી આવીને ઝટ લઇને આખલાનાં નસકોરાંમાં પેશી ગયો, ને માંહે એટલા તો ચટકા ભર્યા કે તેને તોબા તોબા કરાવી. તે પગ પછાડે, પૂછડી પછાડે, ને નાકમાંની વેદનાથી તે જાણે ગાંડાજેવો થઈ ગયો. અંતે લાંબો થઇને ભોંયે પડ્યો ત્યારે મચ્છરે નસકોરાંમાંથી બહાર નીકળીને કહ્યું, લે જોયું, હવે આજપછી અહંકાર કરીશ મા.

આ વાતઉપરથી સમજવું જે ગમે એવો હલકો હોય તેને પણ તુચ્છ ન ગણવો, અને પોતે મોટો છે, એવો અહંકાર કદી ન કરવો.

---

* સાંઢ એટલે આખલો.

પાઠ ૭૩. મચ્છર અને કરોળીઓ.

કરોળીઓ બહેકવું જીતવું
હરાવવું જાળું શેર

પેલો મચ્છર આખલાને જીતીને બહુ ફૂલાઇ ગયો, ને બોલ્યો, જુઓ, આ મોટા સાંઢીઆને મેં કેવો હરાવ્યો! મારી બરોબરી હવે કોણ કરનાર છે!

એક કરોળીઓ આવા ગર્વના બોલ પોતાના જાળામાંથી સાંભળીને તેની મૂર્ખાઇ પર હસવા લાગ્યો. એવું મોટું કોઇ નથી કે તેના માથાનો કોઈ નજ હોય. શેરને માથે સવાશેર હોયજ.

મચ્છર મનમાં ફૂલાતો ફૂલાતો ઊડતો હતો એવામાં તે કરોળીઆના જાળામાં પકડાયો. જેમ જેમ નીકળવાને વધારે ફાંફાં મારે, તેમ તેમ જાળામાં તે વધારે અટવાતો જાય. પગ, પાંખો, ને ડંખ સૌ બંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળીએ આવી આખલાના જીતનારને ઝાલીને મારી નાંખ્યો, ને પોતાને ઠેકાણે લઈ ગયો.

માણસ બહેકી જાયછે ત્યારે એમ સમજેછે. કે મારી બરોબર કોઇ નથી, પણ એ કેવળ મૂર્ખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪. ખીસકોલી.

કોમળ રમુજી ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજી જણાયછે. કોઇ વાર પાછલા પગપર બેશીને એ હાથવતી કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોયછે, ત્યારે ઘણું રળિયામણું દેખાયછે. એને ચાર પગ, લાંબી જાડી પૂછડી, અને ઊંદરના જેવું લાંબું મોં હોયછે. એના કાન ઊભા અને આંખો ઝીણી ને ચળકતી હોયછે. એના પગના પંજા વાંદરાના જેવા હોયછે, તેથી કંઈ ઝાલીને ઝાડપર કે ભીંતપર ચડી જાયછે. એના શરીરપર ધોળા ધોળા પટા હોયછે; એનાં રૂવાટાંનો રંગ કાળાશપર હોયછે. એની પૂછડીનાં રૂવાટાંની કલમ બનેછે, તે ચીતારાને બહુ કામની છે.

ખીસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આમ દોડે, ને આમથી આમ દોડે. આ ઝાડપરથી આ ઝાડપર, ને આ

ઝાડપરથી આ ઝાડપર ચડી જાયછે. એ જનાવર દેખીતું ઘણું કોમળ છે. દાણા, ફળ, કે ઝાડનાં બીઆં એ બહુ ખાયછે.

પાઠ ૭૫. છેતરવું નહિ.

પાપ છેતરવું સંતાડવું
દહીંઆ ચૂકવવું કરડી

એક દહાડો એક છોકરો પોતાની માજોડે નાતમાં જમવા ગયો. એ છોકરાનું આગલે દિવસે ડીલ બગડયું હશે, માટે તેની માએ કહ્યું કે તું આજ કડકો લાડુ લેજે, વધારે ખાઇશ તો વળી માંદો પડીશ. છોકરે કહ્યું, વારૂ. લાડુ આવ્યા ત્યારે માની સરત બીજે ઠેકાણે ગએલી જોઇને પેલાએં આખો લાડુ લીધો, ને તેમાંથી કડકો ભાગી બાકીનો દડીઆતળે સંતાડયો. માએ જોયું તો કડકો લાડુ દીઠો. એ છોકરે એની માને છેતરવાનું કર્યું, તેપ્રમાણે તે છેતરાઇ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખબર પડી નહિ. પણ પરમેશ્વરે એને પાપ કરતાં જોયો. તેની નજર કોઈથી ચૂકવાતી નથી. એ પાપી છોકરાપર તેની કરડી નજર થઈ. એ છોકરે બહુ માઠું કામ કર્યું. કડકા લાડુસારૂ પોતાની વહાલી માને છેતરી. શું એને લાજ નહિ આવી હોય? જેણે નાનપણમાં આવું કામ કર્યું, તે મોટપણમાં તો કોણ જાણે કેવું પાપ કરશે! એવું છોકરું કોને ગમે?

પાઠ ૭૬. ઘડી ને પળ.

તરતું ટંકોટંક ડૂબીજવું મંદિર
જોશી પળ કોષ્ટક

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી?

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું તે તમે સારીપેઠે સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સહેલું છે. દહાડાના સાઠ ભાગ કરીએ, તો અકેક ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાજેવું વાસણ હોયછે. તેને તળીએ એક ઝીણો વહે પાડેલો હોયછે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરતું મૂકેછે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી ભરાતું જાયછે. જ્યારે એ વાસણ છેક ટંકોટંક પાણીથી ભરાઇને ડૂબી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાયછે. એ વાડકો કાઢી લઇને વળી તરતો મૂકેછે. તે ડૂબી જાય ત્યારે બીજી ઘડી થાય. એપ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું પડેછે.

કેશવલાલ.—પણ મહેતાજી સાહેબ, તમે જેવાં કહોછો તેવાં વાસણ કંઈ જોવામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય?

મહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહેછે. બધા લોક કંઈ એ વાપરતા નથી. મંદિરે કે જોશીને ત્યાં હોય. કામ પડે ત્યારે એવી ઘડી માંડેછે. પણ કેશવલાલ ઘડીના પળ એટલે શું અને તે કેટલા?

કેશવલાલ.—ઘડીના પળ સાઠ, એવું અમે કોઠકમાંથી શીખી ગયા છીએ.

મહેતાજી.—ઠીક, ઘડીનો બરોબર સાઠમો ભાગ તે પળ.

પાઠ ૭૭. ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર કસબ પાલવ વેઢ કંદોરા

સોનું અને રૂપું મોંઘી ધાતુ ગણાયછે, કેમકે બીજી ધાતુઓ ભોંયમાંથી જેટલી નીકળેછે તેટલી એ નીકળતી નથી. તેટલામાટે સોના રૂપાનો એક નાનોસરખો કડકો હોય તોપણ તેની ઘણી કીમત બેસે. સોનાની મોહરો, અને

રૂપાના રૂપિઆ પાડેછે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દશ રૂપિંઆ તો આપણી મૂઠીમાંએ રહે, પણ તેટલાનું લોહું તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઉપડે પણ નહિ. સોના રૂપાપર કાટ ચડતો નથી, અને એ દેખીતાં સુંદર ને ચળકતાં, માટે એનાં સારાં સારાં ઘરેણાં થાયછે. કંઠી, કડાં, વેઢ, વીંટીઓ સોનાનાં થાય છે. કલ્લાં, સાંકળાં, કંદોરા, એવી એવી જણસો રૂપાની થાયછે. કોઇ તાલેવર હોય, તે તો લોટા, લોટીઓ, વાડકીઓ, અને એવાં એવાં બીજાં વાસણ પણ રૂપાનાં કરાવેછે. અરધા, પાવલી, બેઆનીઓ રૂપાની થાયછે. સોના રૂપાના તાર ઘણા ઝીણા થાયછે. તે તારને હીરાસાથે વણીને કસબ કરેછે. પછી તે કસબની કોર, પાલવ, કે તોઇ વણીને લૂગડે ચોડેછે.

પાઠ ૭૮. માણસ અને જનાવર.—

ભાગ ૧.

નાખુશ

જોઇએ વારૂ આપણે અને જનાવર કઈ વાતમાં મળતાં નથી અને કઇ વાતમાં મળતાં છીએ. આપણે ટટાર ચાલીએ છીએ. જનાવરથી તેમ ચલાતું નથી, એ તો પોતાનું મોહું ભોંયગમ રાખી હીંડેછે. આપણે પગે હીંડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હીંડેછે. આપણે આંખે જોઇએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને શરીરે કંઇ લાગેછે તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરેછે. કંઇ સારૂં થાય ત્યારે આપણને ખુશી થાયછે, ને માઠું થાય ત્યારે નાખુશી લાગેછે તે પ્રમાણે ઢોરને પણ થાયછે, એટલે કંઇ સારૂં જોઈને ખુશ થાય, ને માઠું જોઈને નાખુશ થાય. ગાય પોતીકા વાછરડાને જોઇ ખુશ થઈ તેને

ચારેછે. પણ વાછરડું ખોવાય. કે મરી જાય, તો બહુ દુઃખી થાયછે.

પાઠ ૭૯. માણસ અને જનાવર.—

ભાગ ૨.

વાચા ભાન

આપણને વાચા છે તેથી આપણા મનમાં હોય તે બીજાને કહીને સમજાવીએ, પણ ઢોરથી તેમ થતું નથી. મોઢેથી કંઇ સાદ કરે ખરાં, પણ બોલાતું નથી. કૂતરાંને દુઃખ થાય છે ત્યારે તે રડેછે, ને બીએછે ત્યારે પૂછડી પાછલા પગવચ્ચે ઘાલી દેછે, પણ એનાથી બોલાતું નથી.

આપણને ઈશ્વરે અકલ આપીછે, તેથી વિચાર કરી શકીએ, ને બધું સમજી શકીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું નથી, કેમકે તેને અકલ નથી. આપણે તો જાણીએ કે ઘરને બારી બારણાં શું કરવા હોય; ચૂલા મંટાડીના શા-માટે કરેછે, ને લાકડાંના શાવાસ્તે કરતા નથી. એ બધી વાતો આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ ઢોર એવું કંઇ સમજે નહિ.

વળી આપણે સમજીએ છીએ જે સારૂં કામ કરવામાં પુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે પુણ્યનું કશું ભાન નથી.

પાઠ ૮૦. ભાઈબેનનું હેત.

કાંચળી પીઅર મોસાળ

લલ્લુ ને લખી કરીને ભાઇબેન હતાં; તેમને જૂઠું બોલ-વાની ટેવ નહોતી; વળી એક એકને ઘણું હેત, ને કદી

લડે નહિ. એક દિવસ તેમની મા પીઅર જવાની હતી. તેણે બેઉ છોકરાંને કહ્યું કે આજ તમને મોસાળ તેડી જઇશ. એ સાંભળી તેમને ઘણો હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં લખીના પગની ઠેસે પાણીનો લોટો ઢોળાઇ ગયો, ને તેથી તેમની માની કાંચળી પલળી ને બગડી. પછી તેમની માએ દીઠું ને જાણ્યું જે એ કામ છોકરાંનું હશે. માટે તેમને બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નવી કાંચળી બગાડી, માટે આજ તમને મોસાળ નહિ તેડી જાઉં. એ સાંભળીને બેઉનાં મોં ઉતરી ગયાં. માની રીસ જરા ઉતરી, ત્યારે લખીએ જઇને કહ્યું, મા પાણી તો મારાથી ઢોળાયું હતું, એમાં ભાઇનો તો કશો વાંક નથી, તો એને શામાટે નથી તેડી જતી? માએ લલ્લુને તેડીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જેવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી માએ કહ્યું, વારૂ, ત્યારે તું મારી જોડે આવજે. પછી લખી બાપડી ઘેર રહી. વાહ! એ બે ભાઇબેન કેવાં ડાહ્યાં!

પાઠ ૮૧. ભાઈબેનવિષે કવિતા.

નિંદે બળવંતા કલેશ હળતાં

ચોપાઈ.

મળી આપણ જણ બંને બેન,
સપી રમીએ તો સુખ ચેન;
લડે રડે તો સઘળો શોક,
લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.

બળવંતા પરમેશ્વર બાપ,
અમને સંપ સદા તું આપ;
જેથી સુખમાં દહાડા જાય,
કદીએ લેશ કલેશ ન થાય.

હળતાં મળતાં બાળક હોય,
કદીએ લડે રડે નહિ કોય.
રમે જમે ને ગીતો ગાય,
માતા. મનમાં રાજી થાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૮૨. પાણી.

ટપકાં ઝમવું કરા ઠીબ

ધૂમર બરફ રૂપ

તમે દીઠું તો હશે જે ચૂલે પાણીની તપેલી મૂકી હોય, તેમાંથી વરાળ નીકળેછે. જો તેના ઉપર તાસક ઢાંકીએ ને તેમાં ટાઢું પાણી રેડીએ, તો તે તાસકનીચે પાણીનાં ટપકાં ચોટેલાં દેખાયછે. એ પાણી કંઇ ઉપરનું ટાઢું પાણી ઝમીને નીચે ગએલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ તાસકઉપરના ટાઢા પાણીને લીધે ઠરીને તે તાસકની પાછળ ચોંટી રહેછે.

કોઈ વખત ગગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાથમાં રાખે તો હાથની ગરમીથી ઓગળી જઇને તેનું પાણી થાયછે. કોઇ વખત ઠાર પડેછે, ત્યારે છાપરાઉપર ઠીબમાં પાણી રાખ્યું હોય, તો તે ઘીની પેઠે ઠરી જાયછે. એને બરફ કહે છે, ને પછી દહાડો ઊગેછે, ત્યારે ઓગળીને પાછું તેનું પાણી થાયછે.

શિયાળામાં સાંજે વેગળેથી ધૂમાડાજેવું દેખાયછે. તેમાં જઇએ તો લૂગડાં ભીનાં થાયછે. એને ધૂમર કહેછે. રાતમાં એવી રીતે ઘાસ કે ઝાડનાં પાંદડાંઉપર મોતીના દાણાજેવું પાણી પડેલું દેખાયછે, તેને ઝાકળ કહેછે.

ત્યારે આ વાતઉપરથી નક્કી થાયછે જે વરાળ, કરા, બરફ, ધૂમર, ને ઝાકળ, એ સર્વે જુદાં જુદાં રૂપ છે, પણ તે જાતે પાણી છે.

પાઠ ૮૩. સાપ.

મધ્યમ પુષ્કળ થેલી

સાપ લાંબો અને જેમ વળાવું હોય તેમ વળે એવા હોય છે, કેમકે એના બરડાનાં હાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લંબાઈના સાપમાં એવા ત્રણસેં સાંધા હોયછે. કહેછે કે સાપના પગ પેટમાં હોયછે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળીઓના છેડા જમીનઉપર ટેકી ટેકીને એ ચાલેછે, તેથી લોક જાણેછે કે પેટમાં પગ છે તેવતી ચાલેછે. એના જડબાના પણ જુદા જુદા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોટું કરેછે.

સાપને એવા દાંત હોયછે કે ઝાલી શકે, તેથી ઊંદર કે કંઈ જનાવર પકડીને આખું ને આખું ગળી જાયછે, પણ તેનાથી ચાવીને ખવાતું નથી. કોઇ સાપને ઝેરી દાંત હોયછે. તે જ્યારે કરડેછે, ત્યારે પેલા ઝેરી દાંત ઘોંચેછે, તેથી તેની તળેની ઝેરની થેલી દબાયછે ને તેમાંનું ઝેર તે પોલા દાંત વાટે ઘામાં પેશીને લોહી જોડે ભેગું થઈ જાયછે.

સાપ કરડે કે તરત જખમની ઉપર થોડે છેટે ત્રણીને પાટો બાંધવો કે તેથી ઝેર બીજા લોહીમાં પ્રસરે નહિ; પછી તેના બીજા ઘટતા ઉપાય કરવા, અથવા જાણીતા માણુસ-પાસે તેને લઈ જવું.

પાઠ ૮૪. સિંહ ને ઉંદર.—ભાગ ૧.

જીવદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ ઉનાળામાં ઝાડને છાયે પડ્યો પડ્યો ઊંઘતો હશે. તેના શરીર ઉપર થઈને કેટલાક ઉંદરે દોડાદોડ કરી મૂકી. સિંહ જાગી ઉઠ્યો, ને એના પંજામાં એક ઉંદર આવ્યો, તેને એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે ઉંદરે કાલાવાલા કર્યા જે મહારાજ, આટલો ગુનોહ માફ કરો. સિંહને દયા આવી ને તેને છોડી દીધો. જતી વેળા ઉંદર એટલું બોલ્યો જે સાહેબ, તમે દુઃખમાં હશો, ત્યારે મારાથી તમારી જે ચાકરી બનશે, તે કરીને તમારૂં દુઃખ ટાળીશ, કેમ-જે આજ તમે મને જીવદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હશીને મનમાં કહેવા લાગ્યો જે આ નાનો સરખો ઉંદરડો જોને કેટલી શેખી કરે છે! એને મારા સામર્થ્યનું ભાન નથી. હું આખા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડા જેવો ઉંદર કહે છે જે હું તમારૂં દુઃખ ટાળીશ. કેવો ઘેલો છે! એ મારૂં દુઃખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫. સિંહ ને ઉંદર.—ભાગ ૨.

હાજર તરત બજાવશે દાસ

એક વેળા એવું બન્યું જે પેલાજ ઝાડતળે એક જણે જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનો એજ સિંહ આવી પડ્યો ન

ઘણાંએ ફાંફાં માર્યાં, પણ માંહેથી છૂટાયું નહિ, ને બહુ અકળાયો એટલે બૂમો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલો ઊંદર દરમાંથી ઝટ લઈને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલા સિંહને મોટા દુઃખમાં દીઠો. ઊંદરે વિચાર્યું જે આ વખત જીવદાનનો બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહારાજ, ફીકર કરશો મા, તમારો દાસ હાજર થયોછે. તેનાથી બનશે તે ચાકરી બજાવશે. પછી તેણે પેલી જાળ દાંતવડે કાતરી નાંખી, ને સિંહને છૂટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં સમજ્યો જે તે દહાડે હું હસ્યો હતો, પણ હવે મને ખબર પડી કે વખતે તરણું સરખું હોય તે પણ કામમાં આવેછેઃ આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું જે કોઇને હલકું ગણવું નહિ. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવેછે. વળી કોઇએ આપણું સારૂં કર્યું હોય, તો તેનો પાડ માનીને પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૬. શણ.

સાંઠીઓ બોયાં સોટી દીવાસળી

રેસા સૂતળી ટાટપટી

શણના છોડ માણસપૂર થાયછે. તેને પીળાં ફૂલ આવે છે. એ છેટેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાયછે. શણનાં બીઆં અને પાંદડાં તો ઝાઝા કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ બહુ ખપની છે. જ્યારે શણનેસારૂ બી વાવેછે, ત્યારે તે ઘણાં પાસે પાસે વાવેછે, તેથી કરીને છોડને લાંબા ફાંટા ફૂટતા નથી. એ છોડનાં ફૂલ ખરી ગયાપછી શીંગો આવે છે. તે પાકીને ઘૂઘરાની પેઠે ખડખડ વાગેછે, ત્યારે ખેતરમાંથી શણના સુકાએલા છોડ ઉપાડી લેછે. વળતી

તેના ભારા બાંધીને તળાવ, નદી, કે બીજી કંઇ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં ભાર મૂકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી જાય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સોટીને છેડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રેસા નીકળે છે, ને જે બોયાં રહે છે, તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રેસાને ધોઇ સાફ કરે છે. ને તેની સુતળી વણે છે. ટાટ પણ એનાજ વણાય છે. સુતળીના ટાટ વણે છે, તેને ટાટપટી કહે છે.

પાઠ ૮૭. શિયાળ.

શિયાળવાં ભૂંગળાં વાઢ બોલે • ખંડેર*

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો બૂમો પાડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શિયાળવાં કહે છે. તમે શિયાળવાં દીઠાં છે? ના, શિયાળ ઘણું બીકણ જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નીકળતું નથી, કોઇ ચોરીથી નીકળે તો નીકળે.

શિયાળ કૂતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છેડેથી ભૂંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છેડે અણી હોય છે, ને એની પૂછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાતે ટોળું થઇ શિયાળવાં ખાવાનું શોધવા નીકળે છે. સુએલાં જનાવર પડ્યાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ ફાવે તો ગામમાંથી કૂકડાં કે બીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. જ્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે ત્યારે ફળ મેવો ખાય છે. તેથી કોઈ વાર વાડીઓમાં ને

---

*ખંડેર એટલે ખંડિએર.

શેરડીના વાઢમાં પેશીને બહુ નુકસાન કરે છે. એકાંત જગામાં બોલ ખોદી તેમાં શિયાળવાં રહે છે. તેમને ખંડેરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮. લોભીઓ.—ભાગ ૧.

લોભીઓ જમણવાર પડપૂછ લાભ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જણ ગયો ને કહ્યું કે, ભાઈ સાહેબ, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે મોટો પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીશ. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયા પછી એ તપેલાંમાં બીજાં નાનાં તપેલાં મૂકીને પેલો પાછાં આપવા આવ્યો, ને પેલા લોભીઆને કહ્યું કે આ સંભાળી લો. પેલાએ ગણવા માંડયાં, તો વધ્યાં. ત્યારે પૂછ્યું કે આટલાંજ લઇ ગયા હતા? તે કહે કે ના, થોડાં લઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પૂછ્યું કે આ વધારે કયાંથી આવ્યાં? પેલો કહે કે તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વિઆયાં, માટે આ નાનાં તપેલાં મોટાંનાં બચ્ચાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું જે આ તો કોઇ મૂર્ખ છે. બીજાનાં તપેલાં મારે ત્યાં ભૂલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, માટે હવે વધારે પડપૂછ કરવી નહિ. આપણને તો એમાં લાભ છે એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પાઠ ૮૯. લોભીઓ.—ભાગ ૨.

ધૂતારા નાદાન આદમી

પછી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીઆને ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણાં તપેલાંનો ખપ પડયો છે. પેલે લોભીએ કહ્યું, ભલે, જોઇએ તેટલાં લઇ જાઓ. પેલો ઘરમાંનાં બધાં લઇ ગયો, એકે બાકી રાખ્યું નહિ. લઇ જઇને ઘરમાં મૂક્યાં ને પાછાં આપ્યાંજ નહિ. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીએ પેલાને પૂછયું, ભાઇ, કેમ હજુ તપેલાં પાછાં લાવ્યા નહિ? ત્યારે પેલો બોલ્યો જે તે તો મરી ગયાં. પેલો લોભીઓ બોલ્યો, અરે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઇ સાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારોની જે તપેલાં વળી વિઆતાં હશે! પેલો લોભીઓ એટલું સાંભળીને ચૂપ થઇ ગયો. કશુંએ બોલ્યો નહિ. કહેવત છે કે "જ્યાં લોભીઆ વસતા હોય, ત્યાં ધૂતારા ભૂખે ન મરે."

પાઠ ૯૦. ભીંડી.

વાણુ

ભીંડીના છોડ પણ શણના જેવડા ઊંચા હોય છે, પણ એ બંનેનાં ફૂલમાં ફેર છે. શણની શીંગો થાય છે, ને ભીંડીને ઝીણા ઝીણા ભીંડાજેવું થાય છે. શણનું ફૂલ રંગે પીળું હોય, ને ભીંડીના ફૂલનો રંગ ધોળો હોય.

જેમ શણના છોડને કોહવરાવીને તેમાંથી શણના રેસા કાઢે છે, તેજપ્રમાણે ભીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે.

એ રેસાને વણીને તેની દોરીઓ કરે છે. એ દોરીઓના મોટાં જાડાં દોરડાં પણ બનાવે છે. ઘણાખરા ગરીબ લોક ખાટલો ભરવામાં સૂતરની પાટીને ઠેકાણે વાણ ભરે છે. તે વાણ પણ ભીંડીનું થાય છે.

ભીંડીમાં ને શણમાં રંગનોએ ફેર છે. ભીંડીનો રંગ ધોળો, ને શણનો રંગ કાળાશપર હોય છે. શણના કરતાં ભીંડી ઘણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૬૧. ઊંટ.

ખુંધ	રેતાળ	સંદેશો	મુસાફરી
રણ	ચરબી	દોષણ	સાંઢણી

ઊંટ બહુ ઊંચું, ને તેની પીઠપર મોટી ખુંધ નીકળેલી હોય છે. એનું ગળું લાંબું અને મો નાનું છે. હોઠ તો

હાલ્યાંજ કરે છે. એ દેખીતું તો ઘણું તરેહવાર છે, પણ બહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનપર બહુ ઝડપથી ચાલે છે, તેથી, તથા પાણીવગર કેટલાક દહાડાલગી એને ચાલે છે, તેથી, રેતીનાં મોટાં મોટાં રણમાં મુસાફરી કરવાનું તેને ઘણું સહેલું પડે છે.

ઊંટને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં બહુ ગમે છે, તેથી વાટે ચાલતાં બાવળીઓ, કે એવાં કંઇ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે. જ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ઘણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે એની ખુંધ સંકડાઇને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરબીથી એનું પોષણ થાય છે.

ઘણાં ઝડપથી ચાલનારાં ઊંટને સાંઢણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશા લઈ જવાને એ બહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ ૯૨. વનસ્પતિની શી શી જણસો આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૧.

વેલા	**સૂરણ**	**રતાળુ**	**શકરીઆં**
બટાટા	**કંદ**	**તળવું**	**અળવી**
તાંદળજો	**મેથી**	**પોઈ**	**બાફીને**

કેટલાંક ઝાડનાં મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, બીયાં સો ખાધામાં આવે છે. કેટલાંક ઝાડ મોટાં, કેટલાંક નાના છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. સૂરણ, રતાળુ, શકરીઆં, બટાટા, એ સો કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને બાફીને કે તળીને ખાધાં હોય તો બહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ઘઉં એના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ એટલે સાંઠા ખાધામાં આવતા નથી. પણ શેરડીના તો

સાંટાજ ખવાય. **એનાં પાંદડાં કે બીજું કંઇ ખાધામાં આ-**
વતું નથી. શેરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે!

તાંદળજો, મેથી, પોઈ, અને એવી એવી ઘણી જાતની ભાજીનાં પાંદડાં ને કુમળાં ડાંખળાં, એ સૌનું શાક થાય છે. એનાં મૂળીઆં તો કઠણ હોય છે; માટે ખાવાના કામમાં આવતાં નથી, કેમકે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તોપણ ચડે નહિ. પણ અળવીનાં તો પાંદડાં, દાંડા, ને કંદ ત્રણે ખાધામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩. વનસ્પતિની શી શી જણસો આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૨.

***સેકટો અગથીઓ કડો લીલવા**

સેકટાનાં, અગથીઆનાં, અને કડાનાં ફૂલ તળીને અથવા કઢીમાં નાંખીને ખાય છે, અને તેમાંનાં કેટલાંકની તો શીંગો પણ ખાય છે.

કેટલાંક ઝાડની શીંગો લીલી ને લીલી શાક કરીને ખવાય છે; અને તે સુકાઇને તેના દાણા નીકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકટાની, ચોળાની, ગુવારની, એવી એવી કેટલીક જાતની શીંગો તો એમની એમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણા, લાંગ, ને તુવેરની શીંગોને ફોલીને તેના લીલવાનું શાક કરે છે, તેનાં છોડાં

---

* સેકટો એટલે સરગુઓ.

ભાડાં ને કઠણ હોય છે. વાલની પાપડી કુમળી હોય, ત્યારે તો તેને છોડાસુદ્ધાં રાંધે છે, પણ કઠણ હોય ત્યારે તો એકલા લીલવાનુંજ શાક કરે છે.

ફળ બહુ જાતનાં થાય છે. કેરી, જાંબુ, નારંગી, કેળાં, એવાં એવાં ફળ એમનાં એમ ખવાય છે. રીંગણાં, ભીંડા, [illegible], દૂધી, કારેલાં, ટીંડોરાં, એ પણ ફળ સમજવાં. પણ એ રાંધ્યાવગર ખવાતાં નથી.

પાઠ ૬૪. વહાણ.

પાર સઢ મછવો સીધું સામાન
માછી ખારવા હંકારવું *હલેસાં તોપ

એક ગામથી બીજે ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે મોટી નદી આવે તો આપણે આ પારથી પેલે પાર કેમ જઈએ વારૂ? એવે ઠેકાણે તો ઉતરવાને સારૂ હોડીઓ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેશીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે એ લાકડાની કરેલી હોય છે અને લાકડું હલકું માટે તે તરે છે. માછી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને મોટી ચાદરોજેવાં લૂગડાં બાંધે છે તેમને સઢ કહે છે. તેમાં પવન ભરાય, ત્યારે તે ખૂબ ઝડપથી ચાલે છે. પણ નહિ હોય ત્યારે હલેસાં મારીને કે વાંસવતી ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઓમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઓ હોયછે, પણ મોટા દરિયામાં જવા આવવાને તો મોટી મોટી હોડીઓ હોય છે. બસેં ત્રણસેં હોડીઓ એકઠી કરીએ તે કરતાં પણ તે તો મોટી હોય. એવી હોડીઓને વહાણ

---

*હલેસાં એટલે ચાટવા.

કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો એકાદ સઢ હોય, પણ વહાણને તો એવા ઘણા હોય છે. મછવામાં કે હોડીમાં ભાગ્યે પચાશ આદમી માય, પણ વહાણુમાં તો બસેં, ત્રણસેં, ને વખતે મોટા વહાણુમાં તો હજારો માણસ સમાઇ જાય, ને વળી તે બધાંનું સીધું, સામાન, પેટી, પટારાસુદ્ધાં રહે. એવા વહાણુપર વળી તોપો પણ રાખે છે.

પાઠ ૮૫. રીંછ.—ભાગ ૧.

બિહામણો   મધમાખ   મધપૂડો

રીંછને આખે ડીલે જાડા ને લાંબા વાળ હોય છે. રીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચડે. તેના પગ મજબૂત હોય છે, તેવતી ઝાડ પકડી ઉપર ચડે છે. રીંછનું શરીર બહુ ભારે છે, તોએ તે બિલાડીના જેવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે. કેટલાંએક કાળાં, કેટલાંએક ભુરાં ને કેટલાંએક ધોળાં પણ હોય. રીંછમાં એક જાત ઘણી બિહામણી હોય છે. રીંછ ફળ, કંદ,

માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાની મધમાખ મધપૂડા બાંધે છે તે જો રીંછના જાણવામાં આવે, તો એના ભોગ મળ્યા. આખો દહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં પોતાના પંજા માય તેવડું કાણું પાડે, ને જોતાં જોતાંમાં સઘળું મધ ખાઇ જાય. મધમાખીનું એની જોડે કશુંએ ચાલતું નથી, કેમકે એના વાળ ને એની ચામડીને લીધે ચટકા લાગતા નથી.

પાઠ ૮૬. રીંછ.—ભાગ ૨.

ભચરડીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પંગપર ઊભું થઇ આગલે પગે પકડીને બાપડાને ભચરડીને મારી નાંખે છે, પણ તેના પર તે જવલ્લેજ પડે છે. ઘણાંજ ભૂખ્યાં થયાં હોય, કે એનાં બચ્ચાંને છેડશે એવું એમને લાગે, તોજ તે માણસની સામાં થાય. એને એનાં બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે, ને શીઆળો લાંબો હોય, ત્યાં ધોળાં રીંછ હોય છે. બધી ભોંય બરફથી ઢંકાઇ જાય છે, અને ઘણા દહાડાસુધી સૂરજ જણાતો નથી, ત્યારે ધોળાં રીંછ બરફમાં ખાડો ખોદીને આખો શીઆળો બચ્ચાંસુદ્ધાં રહે છે, ને ઊનાળામાં બરફ ઓગળવા માંડે ત્યારે બહાર નીકળે છે. એનાં બચ્ચાં કૂતરાજેવડાં હોય છે. તે માની કેડે ભમતાં ફરે છે. પાણીમાં ઉતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે ત્યારે માની પીઠપર ચડી બેસે.

પાઠ ૯૭. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવણી   કંસારા   કલઈઘડા   ભેગ

સોના રૂપાકરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબું, જસત, સીસું, અને કલઈ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને જસતનો ધોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મેળવે છે, ત્યારે તે મેળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ, તાંબાંપીતળનાં વાસણ કેટલાં બધાં થાય છે! લોટા, લોટીઓ, ગાગેર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકીઓ, કથરોટો, થાળીઓ, કૂંડીઓ, ચરૂ, તાસકો, એવાં એવાં ઘણાંજ વાસણ કંસારા ઘડીને કરે છે, પણ એવાં વાસણને કાટ ચડે છે, માટે કલઈ કરાવ્યાવિના એમાં કંઈ ખાવું નહિ, કે કંઈ જણસ ઝાઝી વાર ઘાલી મૂકવી નહિ. કલઈ કરાવેલાં તાજાં વાસણ રૂપાજેવાં ચળકતાં દેખાય છે. કલઈ રંગે રૂપાજેવી ધોળી હોય છે, પણ એના જેવી કઠણ નથી. કલઈનો કટકો હાથે વાળીએ તો વળે, પણ તેવોજ રૂપાનો હોય તો વાળવો કઠણ પડે. દોહણી, વાડકા, વાડકીઓ નરી કલઈનાં કરવાં જોઈએ; કેમકે કટાય એવી વસ્તુઓ તેમાં રાખવામાં આવે છે. કલઈઘડા એવાં વાસણમાં સીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે સીસાના ભેગવાળા વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રોગ થાય છે.

પાઠ ૯૮. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગોળીઓ   છરા   બંદૂક   કાંતોલોઢું

જેમ તાંબા પીતળને કલઈ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં લોઢાનાં પતરાંને કલઈ ચડાવે છે. કલઈનો રસ કરીને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલઈ

થડે છે. એવા પતરાને કાંતીલોઢું અથવા ચીનાઇ પતેરાં કહે છે. એની દાબડીઓ, પેટીઓ, દાબડાઓ, ફાનસ, અને એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ બનાવીને વોહોરા વેચે છે. તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલાઇ નાંખે છે, એટલે કાંસું થાય છે. કાંસાનાં વાસણ કરાતાં નથી, માટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાંખરાં એનાંજ કરાવે છે. સીસાનો રંગ જસતના જેવો હોય છે ખરો, પણ એના જેવું એ કઠણ નથી. સીસું બહુ નરમ છે; એક કડકો કે પતરૂં સીસાનું હોય, ને તેને વાળીએ તો ઝટ દઇને વળી જાય. બદૂકની ગોળીઓ ને છરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિંદૂર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯. રત.—ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાળો ટેટી ટૌકા
કુંપણ મોર તરબૂચ કલ્લોલ રાએણ

વરસની મોટી મોટી મોસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે, ઊનાળો, ચોમાસું, ને શિયાળો. ઊનાળામાં દહાડા લાંબા ને રાતો ટૂંકી હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડીલે બફારો વળે છે, તથા નદી, તળાવ, એ સોમાંથી પાણી સૂકાઇને ઓછું થઈ જાય છે. કેટલાંક ઝાડને ફણગા ફૂટી નીકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપળો થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાંએક ઝાડપર મોર કે ફૂલ થાય છે. પછી તે ખરી જઇને પછવાડેથી ફળ નીપજે છે. ઊનાળામાં આંબાગાળો શરૂ થાય છે. એ રતમાં કેરીઓ, રાએણ, ટેટીઓ, તરબૂચ, એવાં એવાં ઘણાં ફળ ને મેવા નીપજે છે. ઝાડપર કોયલ ટૌકા કરી રહે છે. બીજાં પંખી પણ ગાયછે, ને કલ્લોલ કરે છે. કેટલાંએક તો પોતાના માળા બાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦. રત.—ભાગ ૨.

ઘમઘોર ચમકારા ગર્જના પૂર દુકાળ
વીજળી કડાકા કાટકો હેલી

ચોમાસાની રત બેસે છે તેમાં વાદળ ઘમઘોર થાય છે. કોઇ કોઈ વેળા વીજળીઓના ચમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા, ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. ખેડુત હળ લઇને પોતપોતાનાં ખેતર ખેડવા મંડી જાય છે. તેમાં બાજરી, જાર, ડાંગર, કપાસ, એવી એવી જણસો વાવે છે. ઘણા વરસાદથી ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે ઠામ ઠામ લીલું લીલું થઈ રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રળિયામણી લાગે છે કે કંઇ મણા નહિ. કદી કદી નદીનાળામાં પૂર આવે છે. કોઇ કોઈ વખત તો બબે ત્રણ ત્રણ દહાડાની એવી હેલી રહે છે કે બહાર નીકળાય નહિ; કેટલાંક ઘર તો પડી કે ભોંયમાં બેશી જાય છે. પંખી બાપડાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં માળામાં બેશી રહે છે; ઢોરથી ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તથા જનાવરને દુઃખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજી થાય છે. જો વરસાદ ન આવે તો દાણા કે ઘાસ કશું પાકે નહિ, ને જો પાકે નહિ તો દુકાળ પડે.

પાઠ ૧૦૧. રત.—ભાગ ૩.

કપાશીઆ કાલાં હિમ સઘડી તાપણી
ઠુંઠવાવું ડગલી તેજાનો કુંડાળું

શીઆળાની રતમાં ટાઢ પડે છે, ત્યારે ખેતરમાં ઘઉં

થાય છે. ચણા અને બીજાં કઠોળ પણ એ રતમાં નીપજે છે. ચોમાસામાં કપાશીઆ વાવ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી કપાસ કે કાલાં ઉતારી લે છે. શિયાળામાં જ્યારે કોઈ વખત ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હિમ પડે છે, તેથી ઘઉં, કપાસ, વગેરેને ઘણું નુકશાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય માટે કેટલાક ડગલીઓ, કેટલાક બેવડાં અંગરખાં, ને કોઈ જાડાં લુગડાં પહેરે છે. ઘરમાં સઘડીઓમાં દેવતા કરીને તાપે છે, ગામડાંમાં ને ખેતરમાં સવારને પહોર કે રાતે તાપણીઓ કરીને તેની આગળ પછાડી કૂંડાળું વળીને માણસ તાપવા બેસે છે. શીઆળામાં દહાડો ટૂંકો ને રાત મોટી હોય છે. બાપડા ગરીબ માણસ, જેમની પાસે પહેરવા ઓઢવાનું ન હોય, તે મહા મહા દુઃખ પામે છે. કંઈક વખત તો હિમ પડે, ત્યારે બિચારાં જનાવર ટાઢે ઠૂંઠવાઈને મરણ પામે છે. શીઆળામાં ભૂખ સારી પેઠે લાગે છે. એ રતમાં તેજાનો નાંખીને સારૂં સારૂં ખાવાનું કરી રાખે છે, તે રોજ સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨. હાથી.

સૂંડ દુશ્મન સૂઢ રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના માથાપર બીજો ઊભો રહે તો એની પીઠે પહોંચાય. તેમજ છ સાત માણસ લાંબે હાથે એક બીજાના આંગળાં પકડીને કૂંડાળું વળીને ઊભા રહે, તો તે એના શરીરની આસપાસ પહોંચી વળે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલાજેવા જાડા ને માણસપૂર ઊંચા હોય છે. એના શરીરપ્રમાણે જોતાં એની પૂછડી ઘણી નાની અને પાતળી છે. બીજાં

જનાવર જેમ મોઢાવતી ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે તેમ એ ઉપાડતો નથી; પણ જેમ આપણે આપણા હાથવડે લઇને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ સૂંઢવતી કરે છે. સૂંઢ ઘણી કામની છે. તેવડે ઝાલવું હોય તે ઝાલે, અને અટપટી ગાંઠ હોય તે પણ છોડે.

હાથીને બેવડા દાંત હોય છે; કહેછે કે "હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા ને દેખાડવાના જુદા." બહાર જે દેખાય છે તેવતી કંઇ ચાવતો કે ખાતો નથી; એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમાં આવે છે; વળી એની ઘણી વસ્તુઓ આપણા કામનેસારૂ બને છે. ચૂડા, રમકડાં, અને બીજી ઘણી ચીજો એની થાય છે.

પાઠ ૧૦૩. ઘર.—ઈંટ.

છત ગોતર લોંદો એકઠું
ભઠ્ઠી કસણનું *પણો. અલગ

ઘણાંક ઘરને ઈંટની ભીંત હોય છે. જ્યાં પથરાની છત હોય, ત્યાં તો ઈંટને ઠેકાણે પથરાજ વાપરે છે. ઘણાંખરાં ગામડાંમાં તો ઈંટની ભીંતો હોતી નથી, પણ માટી અને ગોતર બેને એકઠું કસણીને તેની બાંધેલી હોય છે. કુંભાર ઈંટો પાડે છે. પહેલાં તો તે સારી જોઇએ તેવી માટી તળાવમાંથી કે બીજે કોઈ ઠેકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જરા સૂકાવા દઇને તેમાં પણો કે રાખ ચાળીને નાંખે છે. વળતી તેમાં પાણી રેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ગુંદી ગુંદીને ચીકણી ગારજેવી કરે છે.

---

*પણો એટલે ઝીણી રેતી.

ગારો તૈયાર થયો કે તેમાંથી થોડો લોંદો લઈને ઈંટના આકારજેવા લાકડાના ચોકઠામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ઈંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકઠું અલગથી ઉપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ધોઇ નાંખે છે, તેથી બીજી ઈંટ પાડવાનો લોંદો તેમાં મૂકે છે તે કોરે વળગી જતો નથી. લાકડાના ચોકઠાને ઠેકાણે પીતળના સાંચા વાપરતા હોય તો વારે ઘડીએ પાણીએ ધોવાની જરૂર રહે નહિ; એવી રીતે હજારો ઈંટો હારબંધ પાડ્યા જાય છે. પછી તેને તડકે સૂકવીને ભઠ્ઠીમાં પકવે છે.

પાઠ ૧૦૫. કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરી ઈંટે કંઈ ઘર બંધાય નહિ; તેની સાથે કોલ અથવા કોલ જોઇએ. હવે મટોડાનો કરો કે ભીંત બાંધવી હોય, ત્યારે ગરોડીનો કોલ કરે છે, પણ છોબંધ કરવું હોય, તો છો જોઇએ. મરડીઆ કાંકરા ધોળા ધોળા થાય છે, તેને ઈંટની પેઠે ભઠ્ઠીમાં પકવે. ત્યારે તેની છો થાય. એવી છો લાવીને તેને ચાળીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. જ્યારે કડીઓ પહેલવહેલી ભીંત બાંધવા માંડે છે, ત્યારે તે ભોંયમાં લાંબો ખાડો મજૂરપાસે ખોદાવે છે, અને તેને તળીએ કોલનો જાડો થર પાથરીને તેપર ઈંટની હાર ગોઠવે છે. તે હારપર બીજો કોલ પાથરીને ઈંટો ગોઠવે છે. એ રીતે વારાફરતી કોલ ને ઈંટોના થર કરીને ભીંત કરે છે. ભીંત કરવી હોય ત્યારે ખાડામાંથી શું કરવા બાંધતા હશે વારૂ? તેનું કારણ એટલુંજ કે પેલી ભીંત બરાબર થીર ઊભી રહે. ખાડામાં જે ભીંત બાંધે છે, તે પાયો કહેવાય છે. જેમ ઝાડનાં મૂળીઆં ભોંયમાં હોય છે

તેમને આધારે તે ઊભું રહે છે તેમ ભોંયમાં પાયો નાંખે છે તેવડે ઘર ઊભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫. છાપરૂં અને માળ.

ખલાશી કામડાં મોતીઆ પકવાસા *ભારોટીઆ
વહેરવું કરાઇ સરડવું વળી †લગ

કડીઆએ ભીંતો તૈયાર કરી. હવે ઘરમાં વરસાદનું પાણી ન આવે અને તાપ ન લાગે માટે ઉપર છાપરૂં કરવું જોઈએ. તે સુતાર કરે છે. વચ્ચે એક મોભ ઘાલીને તથા જોઈએ તેટલો ઢાળ રાખીને ઊભી વળીઓ જડે છે. તેઉપર ખલાશીઓ કામડાં સરડે છે. કોઇ તો કામડાંને ઠેકાણે લાંબા લાકડાંની ચીપો જેને પકવાસા કહે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર છેલ્લાં નળીઆં ચડાવે છે. નળીઆં કુંભાર ઘડે છે, પણ તે છાપરાપર ચડાવવાનું કામ ખારવો કરે છે. મોટું લાંબું છાપરૂં હોય તો મોભ ને મોતીઆંની વચ્ચે લગ ઘાલવી પડે છે.

ઘણાં ઘરને તો માળ હોય છે. માળ પીઢ પાટીઆંનો કે વાંસ વળીનો કરે છે. લાકડાના લાંબા કડકા બે ભારોટીઆની વચ્ચે જડે છે, તે પીઢીઆં કહેવાય; અને તેના ઉપર પાટીઆં જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઓ જડીને તેનાપર કામડાં ભરી લે છે. માળપર ચઢવાને દાદર ને નીસરણી હોય છે. માળને બારીઓ હોય છે. ઘર બાંધવામાં પાટીઆં જોઈએ, તે મોટાં લાકડાંમાંથી કરાઇ વહેરી કાઢે છે.

---

* ભારોટીઆ એટલે પાટડા. † લગ એટલે ગે.

પાઠ ૧૦૬. લોઢું.

ઓજાર કહોડ ગજવેલ એરણ ધમણ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોઢું બહુ કામનું છે. એ દીઠામાં તો બહુ સારૂં નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહિ. આપણે ખાવાનું અન્ન, પહેરવાનાં લૂગડાં, અને રહેવાનું કશું-એ લોઢું ન હોય તો થાય નહિ. ખેડુત હળવગર ખેતર શી રીતે ખેડે? પણ હળની કોશ લોઢાની થાય છે. જો ખેતર ખેડાય નહિ તો અનાજ અને કપાસ પાકે નહિ; ને તે ન પાકે તો આપણે ખાવાનું અને પહેરવાનું કયાંથી મળે? ઘર બાંધનાર જે સૂતાર અને કડીઆ, તેમનાં બધાં ઓજાર લોઢાનાં હોય છે; તેમજ ઘરનાં બારી બારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવાં, કડાં, અને એવો એવો ઘણો સામાન જોઇએ, તે પણ લોઢાનોજ થાય છે. પાળી, ચપ્પુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે, પણ ગજવેલ એ લોઢાનુંજ થાય છે. લુહાર લોઢાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એકતરફ ભઠી છે, ને ધમણ ચાલતી હોય છે. બીજીગમ એરણ દાટેલી હોય, તેઉપર મૂકીને જે ઘાટ કરવો હોય, તે તપાવીને હથોડાથી ટીપી ટીપીને ઘડે છે.

પાઠ ૧૦૭. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૧.

ઠેઠ નિરાશ સાંકડો વસમો

સાંસા બટકું નિકાલ અડોઅડ

એક બકરો ઘણા ઊંચા ડુંગરઉપર ચરતો હતો. ચરતાં ચરતાં ઠેઠ ઊંચે ચડયો. એક ટેકરી તો એવી ઊંચી ને ઊભી આવી કે તેપર ચડવાનો લાગ દીઠો નહિ. ચોતરફ જોવા લાગ્યો, પણ કંઇ ફાવે નહિ, ને ઉપર ચારો તો સારો હતો. એ નિરાશ થતો હતો એવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડયો. એ માર્ગ વસમો હતો. ચાલ્યો ચાલ્યો જાય છે, એટલે વળવાનો એક ખાંચો આવ્યો. એ ખાંચો ઘણોજ નઠારો હતો. આન કરીને વળ્યો, એટલે સામેથી એક બીજો બકરો ઉતરતો મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાના સાંસા, ત્યાં બે કેમ માય? પાછા ફરવાની જગા નહોતી; એક એકને અડોઅડ થઇ જાય તોએ કદાપિ બેઉ નીચે ગબડી પડી પૂરા થાય. બેઉ ઊભા રહ્યા, ને એક એકની સામું જોયાં કરે, કાંઇ નિકાલ સૂઝે નહિ.

પાઠ ૧૦૮. બે બકરાની વાત.

ભાગ ૨.

તમાશો ચતુરાઇ વખાણવું

એક માણસ વેગળેથી જતો હતો તેણે પેલા બે બકરાને

દૂરથી જોયા, તેવોજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમાશો જોવા તેડી લાવ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમે રહીને સંભાળીને બેઠો, પહેલો એક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જેમ બને તેમ સંકડાઈને બેઠો; ત્યારે પેલો બીજો હળવેથી તેના ડોલપર થઇ ચાલી ગયો. પછી બેઠેલો બકરો ધીમે ધીમે ઉઠયો ને બેઉ પોતપોતાને રસ્તે થયા.

બેઉ બકરાની ચતુરાઇ ને સમજણ જોઇ બધા લોકે વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ બૂમ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણત.

એ બેમાંથી એકે હઠ લઇને ન બેશી પોતાના વાંસાપરથી બીજાને જવા ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરાં? બેઉ થાકી થાકી ભૂખે મરત, અથવા એક કે બેઉ ગબડી પડીને જીવ ખોત.

પાઠ ૧૦૯. રૂ.

જીંડવાં ચરખો સૂતરાઉ પોત બાદરપાટ રેંટીઓ ખાદી મલમલ જગંનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે અંગરખું, પાઘડી, ધોતીઆં, એ સૌ સૂતરનાં થાય છે. છીંટ, છાયલ, છીદડી, એ પણ એનુંજ થાય છે. રૂના ઝાડને પીળાં ફૂલ આવે છે. તે ફૂલનાં જીંડવાં થાય છે તેમાં રૂ પાકે છે. કપાસનાં જીંડવાંને કાલાં કહે છે. કાલાં ફૂટે છે ત્યારે તેમાંથી રૂ નીકળે છે. એમાં મરી મરી જેવડા દાણા હોય છે, તે

અને કપાસનાં બી એટલે કપાશીઆ કહે છે. કપાશીઆ ને રૂ એકઠું હોય ત્યારે તેને કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં પીલે છે, ત્યારે તેમાંથી રૂ ને કપાશીઆ છૂટા પડે છે. રૂને પીંજી ચોખ્ખું કરી રેંટીઆવતી કાંતીને સૂતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લૂગડાં કરે છે, તે લૂગડાંને સૂતરાઉ કાપડ કહે છે. જાડામાં જાડું સૂતરાઉ લૂગડું ખાદી છે. એનું પોત ઘણુંજ જાડું હોય છે. ઝીણામાં ઝીણું લૂગડું મલમલ. સૂતરાઉ કાપડ તો ઘણી જાતનાં થાય છે. બાસ્તો, માદરપાટ, જગંનાથી, એવિના બીજાંએ છે.

પાઠ ૧૧૦. સૂરજ.

બિંબ લાલાશ કરોડ ગાઉ

સૂરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે ઊગે છે ને સાંજે આથમે છે ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે વખતે જો આપણે એના સામું જોઈએ તો જોવાય: પણ બપોરે જ્યારે માથાપર આવે છે, ત્યારે એનું તેજ એવુ ભારે હોય છે, જે આંખે દેખી ખમાતું નથી. સૂરજ આથમ્યાપછી ને બીજે દહાડે ઊગતાપહેલાં વચમાં અંધારૂં રહે છે તેને રાત કહે છે. સૂરજ ઊગ્યાપછી તે આથમે ત્યાંસુધીની વેળાને દહાડો કહે છે. સૂરજના તડકાવડે દરિયાનું પાણી સૂકાઈને ઊંચું ચડે છે તેનો વરસાદ વરસે છે. ઝાડપાલો સર્વે એની ગરમીને લીધે ઊગે છે. જ્યાં સૂરજની ગરમી ઓછી ત્યાં ટાઢ ઘણી હોય છે, તેથી ઝાડપાલો સારી પેઠે નીપજતો નથી. સૂરજનું બિંબ નાનું દેખાય છે તેનું કારણ એ જે તે કરોડો ગાઉને છેટે છે. ખરેખરૂં તો એ ઘણોજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧. ચંદ્રમા.

અળાયો   દર્પણ   પૂનેમ

ચંદ્રમા સૂરજકરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોઇ દહાડો ગોળ દેખાય છે, તે દહાડાને પૂનેમ કહે છે. પછી રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેલ્લે બે ત્રણ દહાડા તો મુદ્દલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે સૂતરના તાંતણાથી જરા જાડો ને અળાયાજેવો વાંકો જણાય છે. તેને બીજનો ચંદ્રમા કહે છે. એવો બીજનો ચંદ્રમા મહિને મહિને, એટલે કોઇવેળા ૨૯ દહાડે અને કોઇ વેળા ૩૦ દહાડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સૂરજનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણાભણી વળે છે. દર્પણ સૂરજભણી આડું ધરી રાખીએ છીએ તો એના ઉપરનો તડકો પાછો વળીને બીજીગમ ચકતાજેવો પડે છે, અને તે દર્પણમાંથી આવતો જણાય છે; પણ ખરેખરૂં તેમ નથી. એજ રીતે સૂરજનો તડકો ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો વળીને આપણીભણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨. કલાક અને મિનિટ.

ઘડીઆળ   કલાક   અવર

મધરાત   અંગ્રેજી   મિનિટ

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજાવશો?

કેશવલાલ.—ઓહો, એમાં શું! એ તો સહેલું છે. ઘડીઆળ જોઇને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો ખરૂંજ તો! એ તો હુએ જાણ્યું છું, પણ કલાક તે શું હશે?

કેશવલાલ.—દહાડાનો બારમો ભાગ તે કલાક. જુઓની, ઘડીયાળ વાગે છે તેમાં એકથી બારલગણ વાગે છે.

મહેતાજી.—ના, કેશવલાલ, તમે ભૂલો છો, દહાડાના ચોવીસ કલાક. હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું; ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી બીજી મધરાતસૂધી એક દહાડો ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે. તેને આપણા લોક ભૂલમાં ઘડીઆળના અંગ્રેજી નામ ઉપરથી કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી ખરૂં નામ તો 'અવર' છે. મધરાતથી બપોરસૂધી બાર ને બપોરપછી પાછા બીજી મધરાતસૂધી બાર કલાક ગણાય છે. એ મળીને ચોવીસ. હરીલાલ, દહાડાના કલાક ચોવીસ, ને દહાડાની ઘડીઓ સાઠ, ત્યારે કલાકની ઘડી કેટલી?

હરીલાલ.—સાહેબ, અઢી, કેમકે ચોવાઅઢીએ સાઠ.

મહેતાજી.—બહુ સારૂં. વળી સરત રાખો કે કલાકના બરાબર સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩. તારા.

આભલાં	જલદ	કાળ
ગ્રહ	અજ્ઞાની	સેંકડો

રાતે જ્યારે આભલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં ઊંચું જોયું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે ચળકતા દેખાય છે. તે ઘણા મોટા છે, પણ ઘણે છેટે હોવાથી નાના દેખાય છે.

તારા બે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ થીર માલૂમ પડે છે અને કેટલાકનું હાલતું દેખાય છે; થીર તેજ જેનું દેખાય છે તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે તે ઘણાજ દૂર, ને સૂરજજેવડા મોટા છે. એકાદ તારાલગણ કદી જવાનો રસ્તો બાંધેલો હોય, ને એક જલદ ઘોડો દોડતો ચાલ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાળ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ ત્યાં પહોંચાય નહિ.

કોઇ વખત તો ગગનમાં પૂછડીવાળા તારા દેખાય છે; તે ઉપરથી તેમને લોક પૂછડીઆ તારા કહે છે. અજ્ઞાની લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને ફાળ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જૂનું થશે, પણ એ મૂર્ખાઇ જાણવી.

પાઠ ૧૧૪. વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તો માંહેથી ધૂમાડા જેવી વરાળ નીકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી ઓછું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ઘણી વારે તેમાંનું પાણી ઓછું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું બધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઇને ઊડી જાય છે, તેમ તડકે મૂકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે, ને ઊંચે ચડે છે. પણ તે વરાળ ઘણી પાતળી, તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે ખાબોચીઉં, તળાવ, કે દરિયામાંનું પાણી સૂરજની ગરમીથી વરાળ થઇને ઊંચું ગગનમાં ચડે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ તે

ઑર્વા ઊંચે ચડેલી વરાળનાં થાય છે. તે પડે છે ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫. વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ.

વરસાદથી સર્વનું ભલું થાય છે. વરસાદ ન હોય, તો જાર, બાજરી, કે ઘઉં કશુંએ પાક્રે નહિ. ઘાસ પણ થાય નહિ. કૂવા, તળાવ, નદીઓ સૂકાઇ જાય, તેથી તેને કાંઠે ખેતર હોય તેને પાણી પાવાનું મળે નહિ, એટલે અનાજ મુદ્દલ થાય નહિ; પાણી મળવાના સાંસા પડે; ભોંય સૂકાઇને કઠણ થઇ જાય; ઝાડપાલો પાણીવિના સૂકાઇને મરી જાય. એવું થયું એટલે માણસ, ઢોર, પશુ, પંખી સૌ ભૂખે ને તરશે મરી જવા માંડે. એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડયો. માટે વરસાદવિના બધુંએ ખોટું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ઇશ્વરની કૃપા આપણાઉપર છે એમ જાણવું, ને એટલા-માટે એનો મોટો પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬. સર્વવ્યાપક ઇશ્વરવિષે

કવિતા.

આભાસ અંતર ચાસ વિશ્વપતિ

ખોળતું આકાશ કણી

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,
અંતરમાં આભાસ;

શ્વાસ ચાસની પાસ પણ,
વિશ્વપતિનો વાસ. ૧
ભોંમાં પેશી ભોંયરે,
કરીએ કાંઈ વાત,
ધરીએ મનમાં ધાટ તે,
જાણે જગનો તાત. ૨
ખાલી જગ્યા ખોળીએ,
કુણી મૂકવા કામ,
ક્યાંએ જગકર્ત્તાવિના,
ઠાલું ન મળે ઠામ. ૩

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૧૧૭. પરમેશ્વર સર્વ ઠેકાણે છે.

શ્વાસ નાડી મુડદું .

કેટલાંક અણુસમજુ માણસ કહે છે જે પરમેશ્વર દેખાતો નથી, માટે તે મુદ્દલ છેજ નહિ. પણ નીચેની વાતઉપરથી એ કેવું ખોટું પડે છે! આપણને બફારો થાય છે, ત્યારે વીજણાવડે વા નાંખીએ છીએ, તે આપણા શરીરને સુખ કરે છે. બારી ઉઘાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે વા આવે છે: બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીએ છીએ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી શ્વાસ પેસ નીકળ કરે છે. ઘણો શ્વાસ પેસ નીકળ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે સાસ એટલે શ્વાસ થયો છે.

માણસ હાલે છે, ચાલે છે, બોલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે જે એમાં જીવ છે. જ્યારે એમાંનું કશું થતું

નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડદું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએં જે જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વે વાતોઉપરથી વિચાર કરવો જે વા, શ્વાસ, કે જીવ એમાંનું કંઈ પણ આપણી નજરે પડતું નથી, પણ એ છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમેશ્વર છે, પણ વા, શ્વાસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીઠામાં આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮. છોકરાને શીખામણ.

ભાવ ઠાઠ ભેદ છળ પળી

કૂડી ઠાલો આળ છૂપાવવું

ભુજંગી છંદ.

સુખે શીખવું તે શીખો શીખ સારી,
નઠારાની માનો ન શિક્ષા નઠારી;
ભણો ભાવથી તો ઘણો ભેદ જાણો,
અરે બાળકો અંતરે વાત આણો. ૧

ન ચાલો કૂડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
ઠગાઈ તણો તો તજો ઠાઠ ઠાલો;
ઘરેણું ઘડેલું પડેલું ખડેલું,
જડે તો જૂભે જઈ કહો જે જડેલું. ૨

છળે કે કળે છેતરી જે છૂપાવે,
ઘટે લાજ ને લોકમાં આળ આવે;
પછી જ્યાંસુધી વાળ આવે પળીનો,
નહિ છોડતાં ડાઘ છૂટે ગળીનો. ૩

પાઠ ૧૧૯. નામવિષે.—ભાગ ૧.

કેટલાક શબ્દ નામ કહેવાય છે. નામ એટલે હરકોઈ વસ્તુનું નામ. પ્રાણી, જગ્યા, અને ચીજોનાં નામ તે નામ કહેવાય છે.

છોકરી એ નામ છે, અને છોકરો એ પણ નામ છે. ભાઇડો ને બાઈડી, ઘેટાં ને ગાયો, પંખી અને જીવડાં, એ બધાં નામ છે, કેમકે છોકરી, છોકરો, ભાઇડો, બાઈડી, ઘેટાં, ગાય, પંખી, જીવડાં, એ સઘળાં પ્રાણીનાં નામ છે. અને પ્રાણીનાં નામ તે નામ ગણાય છે.

જગ્યાનાં નામ તે પણ નામ છે. મૂલક, શહેર, ગામ, મહોલ્લા, વાડા, એ સંઘાં નામ છે. તેમજ ખેતર, રસ્તા અને વાડીઓ પણ નામ છે.

જે જે વસ્તુ આપણા જોવામાં, સાંભળવામાં, ચાખવામાં, સુંઘવામાં, અને લાગવામાં આવે છે, તે બધી નામ છે; ખડીઓ, પાટી, કલમ, ઝાડ, ગાદી, તકીઆ, અને એવી એવી જે જણસો આપણા દીઠામાં આવે છે તે નામ કહેવાય છે.

સાંભળવામાં જે ચીજ આવે છે તે પણ નામ છે. રસ્તાપરથી ગડગડ ચાલતું ગાડું તમે સાંભળો છો, પણ તે તમે દેખતા નથી. તમારાથી સંભળાયો તે અવાજ છે, અને અવાજ એ શબ્દ નામ છે. તેમજ તમે ઓરડામાં હો, અને તમને બહારથી કોઈ બોલાવતું હોય, તો તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે સાંભળો છો ખરા. હવે તમે સાંભળ્યું તે તેનો સાદ છે. સાદ એ પણ નામ છે. ગર્જના એ શબ્દ પણ નામ છે. આપણે ગર્જના દેખતા નથી પણ સાંભળીએ છીએ ખરા.

પાઠ ૧૨૦. નામવિષે,—ભાગ ૨.

મોગરો ચંબેલી સુગંધી સોરમ
ગળપણ ખારાશ સાધારણ પુરૂષ

જે ચીજ તમને લાગે છે તે પણ નામ છે. આંખો મીચીને તમે પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો હાથવતી પારખી શકો છો. પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો, એ નામ છે. તમને દુઃખ લાગે છે, પણ તમે તે દેખતા નથી; દુઃખ એ બોલ પણ નામ છે.

તમને કશી વસ્તુનો સ્વાદ લાગે છે તે પણ નામ છે. શાકરનો કે મીઠાનો ગાંગડો મોંમાં મૂકો. હવે તમને ગળપણ કે ખારાશ લાગી, તે પણ નામ છે. તેમજ કડવાશ, મીઠાશ, તીખાશ, એ બધાં નામ કહેવાય છે.

કશી વાસ તમને આવે છે, તે પણ નામ છે. મોગરાનું કે ચંબેલીનું ફૂલ લઈને સુંઘશો, તો તમને મીઠી વાસ આવશે. હવે એ જે વાસ આવે છે તે તમે દેખતા નથી; પણ વાસ, સુગંધી, કે સોરમ એ નામ છે.

વળી ઠગાઈ, લુચ્ચાઈ, ભલમનસાઈ, વગેરે માણસના ગુણ, અને રતાશ, કહણાશ, પીળાશ, પોચાઈ વગેરે વસ્તુઓના ગુણ એ પણ બધાં નામ કહેવાય છે.

એ તો બધી સાધારણ વસ્તુઓનાં અને તેના ગુણનાં નામવિષે કહ્યું; પણ માણેકલાલ કે મોતીલાલ કે ગંગાબાઈ એવાં એવાં સ્ત્રીપુરૂષનાં નામ પણ હોય છે. તેમજ ગૂજરાત, દક્ષિણ, બંગાળા, તાપી, સાબરમતી, સૂરત, અમદાવાદ, પારડી, એવાં એવાં દેશ, નદી, શહેર, કે ગામનાં નામ પાડેલાં હોય છે, એ બધાં નામજ કહેવાય છે.

તમે જે ગામમાં રહો છો, તેનું નામ તે પણ નામ છે. એ રીતે આજના પાઠઉપરથી નામ એટલે શું, અને કયા કયા શબ્દોને વ્યાકરણમાં નામ કહેવું તે તમે સમજ્યા હશો.

પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૧.

વાણોતર ઉઘરાણી પીતાંબર જાન નુકસાન

ગંગુ ને ધનુ એ નાના છોકરા હતા. તેનો બાપ ગરીબ ને આંધળો હતો, તેથી તેની મા દળણાં દળીને તથા કાંતીને સૌનું પૂરું કરતી. ગંગુ બાર વરસનો ને ધનુ દશ વરસનો હતો. બેઉને વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને બરાબર નહોતું આવડતું. ઘરમાં ખર્ચની ઘણી વેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડીઆની દુકાને જુજ પગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉઘરાણી જવાનું, કે તેમનાથી થઈ શકે તેવું નાનું કામ સોંપે. એક દહાડા ગંગુને એના શેઠે કહ્યું, પરમ દહાડે પેલા દુલભદાસ આપણે અહીંથી માલ લઈ ગયા છે, તેમણે રૂપિઆ આપવાનો આજનો વાયદો કર્યો છે, માટે તું હમણા જલદી તેને ત્યાં જા ને લઈ આવ, કેમકે આજ દશ વાગે તે ધોળકે જવાના છે, ને હમણા નવ તો વાગ્યા છે. તું જરા મોડો જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંગુએ કહ્યું, લોજી, આ ચાલ્યો. વળી શેઠે ધનુને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે. પેલા વેણીરામ પંડ્યાનું ઘર તેં જેયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક, ત્યારે લે, આ રૂમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી

આવ. રસ્તે રસળીશ નહિ હો. એમની જાન વડોદરે જવાની છે, ને તે આજ દશ કલાકે નીકળવાની છે. તું વહેલો નહિ જાય, તો તે જતા રહેશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહિ-તો ના કહે, કોઈ બીજા જોડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઇશ, સાહેબ.

પાઠ ૧૨૨.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૨.

અબરખ મદારી

પછી બેઉ છોકરા પોતપોતાને કામે નીસર્યા. થોડેએક-સુધી બંનેનો રસ્તો એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા ચાલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ઠેકાણે એક રમ-કડાંવાળો ઊભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અબરખ જડેલાં સુંદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંગુને કહ્યું, હીંડ, પેલાં રમ-કડાં જોઈએ, ને સોંઘાં હોય તો એક બે લઈએ. ગંગુએ કહ્યું, ના. શેઠે કહ્યું છે કે વહેલા જજો તે ભૂલી ગયો? ધનુ કહે આપણે ત્યાં ઊભા નહિ રહીએ. ગંગુ કહે, તોપણ હું તો નહિ આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડયો, ને ગંગુ આગળ ચાલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ વાપરવાને હર મહિને એક આનો એમની કને એનાં માબાપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહિનાનો એક આનો ધનુના ગજવામાં હતો, તેનું એક ચળકતું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું, ને ઝટ પોતાને કામે ચાલ્યો.

દોડીને પોતાના ભાઈને પકડી પાડ્યો, ને હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું, જો મોટા ભાઈ, આ કેવાં સારાં છે! ગંગુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે ઓણેવતી રમશે? એવે રમકડે રમે એવો તું નાનો બાળક છે? પણ તે જોઈને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા ભાઈએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લેખવ્યું નહિ. થોડેક જતાં જુદા પડવાના ખાંચા આવ્યા. ધનુ જે રસ્તે જતો હતો ત્યાં એક ઠેકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોવા ઊભો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઇને દોડી જઈશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજા પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત ભૂલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહિ.

પાઠ ૧૨૩.

રસ્તામાં રસળવું નહિ.—ભાગ ૩.

ગૃહસ્થ

એટલામાં એક આખલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેઠો એટલે નાસાનાસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અબોટીઉ હતું તે સમાલવા ગયો એટલે હાથમાંનાં રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડાભીડમાં લોકના પગતળે ચંપાઈને ભાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. વહેલાં વહેલાં તેણે ઊઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ બેસાડી પાછાં આખાં કરવા માંડયાં, પણ તેમ થયું નહિ, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહિ. પછી ધનુ વેણીરામ પંડયાને ઘેર જઇને જુએ છે, તો બારણે તાળું વાસેલું. પાડોશીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુજ નાખુશ થયો. તે બીધો કે હવે શેઠ વઢશે, ને કાઢી મૂકશે, માબાપ પણ ઘેર વઢશે, હવે હું શું કરીશ? ઘણોજ ઉદાસ

થઈને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને જુએ છે, તો ગંગુ રૂપિઆ લઈને આવ્યો હતો. એના શેઠે પૂછ્યું, અલ્યા પીતાંબર પાછું કેમ લાવ્યો? ધનુ વીલે મોઢે બોલ્યો, સાહેબ, તે તો ગયા, તેમને બારણે તાળું છે. શેઠે કહ્યું, તું રસ્તામાં રસળ્યો હોઈશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. શેઠે કહ્યું જા, તને આજથી રજા છે; મારી દુકાને તારૂં કામ નહિ. ધનુ ઘણું રોયો, ને કાલાવાલા કર્યા, પણ શેઠે માન્યું નહિ. ત્યારે તે રોતો રોતો ગંગુપાસે જઈ બેઠો, ને પોતાની સઘળી વાત કહી. થોડીએક વારમાં વેણીરામે આવી એના શેઠને ઠપકો દેવા માંડયો, કે મને દોઢ ગાઉનો ફેરો પડયો. શેઠે કહ્યું, મેં બરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણોતર રસ્તામાં રસળ્યો તેથી તમને પહોંચ્યું નહિ. માફ કરજો, મેં તેને કાઢી મેલ્યો છે. પછી વેણીરામે ધનુને રોતો જોયો, તેથી તેમને દયા આવી, અને તેમણે શેઠના કાલાવાલા કર્યા, અને ધનુપાસે માફ મંગાવી, ત્યારે શેઠે તેને પાછો રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૪. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૧.

સ્વર વ્યંજન જોડાક્ષર

બારાખડી તોતડા અતડું

અક્ષરનો શબ્દ થાય છે. અક્ષર સ્વર હોય કે વ્યંજન. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, એ સ્વર છે. ક, ખ, વગેરે બીજા બધા કકાના અક્ષર તે વ્યંજન ગણાય છે. સ્વરનો ઉચ્ચાર તો એની મેળે પૂરો થાય છે, પણ વ્યંજનનો તેમ થતો નથી. ક્, સ્,

વગેરે અરધા અરધા અક્ષર બોલાય તે વ્યંજન. તેમાં જ્યારે સ્વર મળે ત્યારે પૂરો ઉચ્ચાર થાય છે. જેમ સ્ ને અ મળે ત્યારે સ બોલાય, તેમજ બ્ અને આ મળે તો બા બોલાય. સ્વર ને વ્યંજન મળીને બારાખડીના અક્ષર થાય છે. તેમજ બે કે વધારે વ્યંજન એકઠા મળીને તેને છેડે સ્વર જોડાય ત્યારે જોડાક્ષર થાય, જેમ પ્, ર્, ને આ મળીને પ્રા જોડાક્ષર થાય છે.

જેવો અક્ષર લખ્યો હોય તેવો ઉચ્ચાર કરવો. કોઈ રામ, નામ, ગામ, એવા શબ્દને રોમ, નોમ, ગોમ, એવા પહોળા ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, એ બહુ ખોટું છે.

કેટલાક ડ ને ઠેકાણે ર બોલે છે. ગાડી, ઘોડો, લાડુ, એ શબ્દ લખેલા હોય તેને ગારી, ઘોરો, લારૂ, એવા ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, તે ખરૂં નથી.

કેટલાક તોતડા માણસ ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ અક્ષરને ત, થ, દ, ધ, ન ની પેઠે બોલે છે. જેમ ટોપીને તોપી, ઠીકરૂંને થીકરૂં, ડોશીને દોશી, ઢોરને ધોર, પણને પન કહે છે, તો તે કેવું અતડું લાગે છે. તેમ કોઈ મોતીને મોટી, કે તાળુંને ટાળું કહે છે એ પણ તેવુંજ લાગે છે.

પાઠ ૧૨૫. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૨.

ભાન ટેરવું અવાળુ સ્પષ્ટ વાક્ય

એવી એવી ભૂલ કરે છે, તેમાં ભાન નથી રાખતા કે આ અક્ષર તે દાંતવડે બોલવો કે હોઠવડે. જો બરાબર સમજણ હોય તો એમ કદી ન થાય. કેટલાક અક્ષર

ગળામાંથી બોલાય છે; ક, ખ, ગ, ઘ, હ, ને અ એ અક્ષરો ગળામાંથી બોલવા. તેમજ ઈ, ચ, છ, જ, ઝ, ય, શ, એ તાળવાસાથે જીભ અડાડીને બોલીએ તો સારૂં સાફ બોલાય. ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, ષ, ળ, એ અક્ષર બોલતાં મોઢું બરાબર ઊઘાડવું અને જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતના અવાળુ સાથે લગાડવું. ત, થ, દ, ધ, ન, સ, બોલતાં જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતને અડે છે. જો એમ કરશે, તો તાળુંને ટાળું કે તુરીઆંને ટુરીઆં નહિ બોલાય. ઊ, પ, ફ, બ, ભ, મ, ઓ, ઔ, એ અક્ષર બે હોઠવતે બોલાય છે. ઉપલા દાંત ને નીચલો હોઠ એ બેથી વ બોલાય છે.

એ પ્રમાણે હરેક અક્ષરનો ઉચ્ચાર બરાબર ધ્યાન રાખીને કરે અને વાંચે, તો સારૂં વંચાય. કેટલાક છોકરા અધૂરા શબ્દ બોલે છે તે સારૂં નહિ. અરધો, બરફી, દૂધપાક, એવા શબ્દને ઉતાવળ કરીને અધ્ધો, બફ્ફી, દુપ્પાક, બોલે છે, એ ઘણુંજ અશુદ્ધ છે.

"બાપે મને અધ્ધા પૈસાની બફ્ફી અપાવી." "કાલે નાતમાં દુપ્પાક પુઈનું જમણ હતું."

આ બોલવું કેવું નઠારૂં દેખાય છે! પણ ઘણાં છોકરાં ઉતાવળ કરીને એમ વાંચી જાય છે. જો ખરેખરૂં વાંચે તો આમ વાંચવું જોઈએ કે "બાપે મને અરધા પૈસાની બરફી અપાવી." "કાલે નાતમાં દૂધપાક પૂરીનું જમણ હતું."

અકેક શબ્દ સ્પષ્ટ વાંચવો અને એક વાર વાંચવો. કોઈ તો અકેક શબ્દ બબે ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે, તે ઘણું ખોટું લાગે છે. 'વગર વાંકે કોઈ મારે નહિ.' એટલું નાનું વાક્ય વાંચતાં કોઈ છોકરા અકેક શબ્દ બે

બે ને ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે. જેમ, વગર વગર, વાંકે વાંકે, કોઈ કોઈ, મારે નહિ.

પાઠ ૧૨૬. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૩.

કાળજી મુચરકો કબૂલત

વાંચવામાં વળી એક કાળજી રાખવી કે બોલ એક બીજામાં ભરાઈ ન જાય. કોઈ તો વાંચતાં એક બોલના કડકા કરી નાંખી અરધો જોડેના બીજા શબ્દમાં ભેળી દે છે, એ ઠીક નહિ. વળી વાંચતાં કોઈ નાના નાના શબ્દ વચમાં રહી જવા ન જોઈએ. વાક્યનો અર્થ સમજવાને સહેલું પડે વાસ્તે વચ્ચે વચ્ચે નિશાનીઓ કરવામાં આવે છે તેમને વિરામચિન્હ કહે છે, માટે તેવી હરેક નિશાની આગળ અટકવું.

(,) આવી સાતડા જેવી નિશાની આવે તો જરા વાર થોભવું.

(;) આવી એટલે સાતડો ને પર ટપકું એવી નિશાંની આવે તો જરા વધારે વાર અટકવું.

(:) આવાં બે ટપકાં આવે ત્યારે તો તે કરતાં પણ જરા વધારે અટકવું.

(.) જ્યારે આવું એક ટપકું આવે ત્યારે ત્યાં વાક્ય પૂરૂં થયું એમ જાણીને ઉપલી ત્રીજી નિશાની આગળ થોભીએ તે કરતાં વધારે વાર થોભવું.

એવી નિશાનીઓ નથી હોતી ત્યારે ખોટો અર્થ થઈ જાય છે; જેમકે, એક ચોરનો મુચરકો લખાવી લેતાં એવું થયું કે જ્યાં નિશાની જોઈએ ત્યાં ન થઈ, તેથી

તે છૂટી ગયો. કબૂલત એવી હતી કે, "હું ચોરી કરૂં નહિ, કરૂં તો સરકારનો ગુનેગાર થાઉં." એમાં નહિ શબ્દ પછી સાતડા જેવી નિશાની કરી છે તે ત્યાં નહિ કરેલી અને ભૂલથી કરૂં શબ્દનીજોડે કરેલી તેથી ચોર છૂટી ગયો, કેમકે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે મારે ચોરી કરવી, જો ન કરૂં તો ગુનેગાર થાઉં.

તેમજ જો એમ લખીએ કે, "કસન દરજીને તેડી લાવ" તો એમાં બે અર્થ રહે છે. એક તો એ કે કોઈ બીજા માણસને કહે છે કે કસન કરીને દરજી છે, તેને તેડી લાવ. પણ જો આપણે કસનનેજ કહેવું હોય કે તું જઇને દરજીને તેડી લાવ, તો આપ્રમાણે લખેલું બરાબર સમજાશે નહિ: કસન શબ્દની પછી સાતડા જેવી નિશાની હોય, તો ચોખ્ખું સમજાય કે તું જા ને દરજીને તેડી લાવ.

પાઠ ૧૨૭. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૪.

ઘણાં વાક્યમાં એક શબ્દ એવો હોય છે કે તેમાં બીજા કરતાં વધારે અર્થ રહેલો છે, અને એ વાંચતી વેળા તેપર વધારે ભાર મૂકવો જોઈએ, અને તેમ નહિ તો તે બોલતાં પહેલાં ને પછવાડે જરા વાર થોભવું.

જુદા જુદા શબ્દપર જોર મૂકયાથી એકજ વાકયના ઘણા અર્થ થાય છે. "તમે આજ ગામ જવાના છો કે?" એ વાક્ય વાંચતાં જો 'તમે' એ શબ્દઉપર ભાર મૂકીને વાંચે તો તેનો જવાબ એવો નીકળે કે હું નહિ, બીજા કોઈને મોકલીશ. તેમજ જો 'આજ' એ બોલ-

પર ભાર મૂકીને વાંચે, તો એવો જવાબ થાય કે, ના, આજ નહિ, કાલે જવાનો છું. વળી 'ગામ' એ શબ્દ ઉપર જોર મૂકે તો એવું સમજાય કે ગામ કે બીજે કોઇ ઠેકાણે જવાનો છે. એ રીતે એકજ વાક્યના ઘણા અર્થ થાય છે.

વળી વાંચતી વખતે એક બીજી સંભાળ રાખવી જોઇએ. કેટલાક લોક ગાબાની પેઠે વાંચે છે, એ બહુ ખોટું છે. રાગ કાઢીને વાંચવું ન જોઈએ, પણ જેમ આપણે વાત કરીએ છીએ તેવી ઢબથી વાંચવું. એવી રીતે વાંચતાં શીખવાની એક સહેલી રીત એ છે કે પ્રત્યેક અક્ષર અને શબ્દનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર બરાબર રીતે કરવો તથા ધીમે ધીમે વાંચવું. એપ્રમાણે ધીમે ધીમે સારીપેઠે વાંચતાં આવડ્યું કે પછી ઉતાવળથી વાંચવાની ટેવ પાડવી, એટલે તેમાં પણ ખોટું નહિ વંચાય, શાથી કે પ્રથમથીજ ખરી ઢબપ્રમાણે વાંચવાનો મહાવરો પડેલો છે. તોપણ બોલીએ છીએ તે કરતાં જરા ધીમે વાંચતાં રહેવું.

સારૂં અને શુદ્ધ બોલતાં, નિશાનીઓ આગળ અટકતાં, અને ખરા શબ્દઉપર ભાર મૂકતાં આવડે તોજ સારૂં વાંચતાં આવડ્યું એમ કહેવાય.

વળી વાંચતાં વાંચતાં વગર નિયમે અને વગર જરૂરે ઠેકાણે ઠેકાણે ધાંટા કાઢવો નહિ.

કેટલાક જણ એવી રીતે વાંચે છે કે જાણે મોંમાં આખું સોપારી ઘાલ્યું હોય અને વાંચતો હોય તે રીતે જીભને મોંમાં ફેરવી ફેરવીને વાંચે છે, એ ઘણું ખોટું છે.

પાઠ ૧૨૮બાળબોધ.

લિપિ ગૂજરાતી ધર્મપુસ્તક બ્રાહ્મણી
બાળબોધ સળંગ મૂળાક્ષર બોલી
અનુસ્વાર જોડાક્ષર ધોરણ

તમે આ ત્રણ ચોપડીઓ શીખી ગયા તે ગૂજરાતી લિપિમાં લખેલી છે. પણ હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, ને કેટલીક વાર્તા વગેરેની ચોપડીઓ તો બીજી તરેહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને બ્રાહ્મણી કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જેને ગૂજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મહેનત લઈને એ શીખે તો વાંચતાં આવડે એવી સહેલી છે. જેમ ગૂજરાતીમાં સળંગ લીટી દોરીને લખે છે તેમ, કે છાપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એ લખાતું નથી, પણ એમાં તો એકેક અક્ષરનું નાની લીટી દોરીને માથું બાંધેલું હોય છે.

એ સહેલી રીતે ઓળખવાને આ જોડેના પાનામાં ગૂજરાતી અને બાળબોધ બેઉ મૂળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગૂજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે બ્રાહ્મણી છે. અની નીચે બ્રાહ્મણી અ, કની નીચે બ્રાહ્મણી ક, એ પ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગૂજરાતી બોલીમાં આવતા નથી. માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલૂમ પડશે કે ગૂજરાતીમાં જેમ કાનો, અજ્જુ, વરડુ, માત્રા, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષરને પણ લાગે છે. માટે આટલા મૂળાક્ષર આવડે, તો ગૂજરાતીપ્રમાણે કાનો, અજ્જુ, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વહેલું આવડે. વળી એમાં જે જોડાક્ષર આવે તે ગૂજરાતી અક્ષરના ધોરણપ્રમાણે સમજીને વાંચવા.

પાઠ ૧૨૯.

મૂળાક્ષર.

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

એ ઐ ઓ ઔ અં અઃ
ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः

ક ખ ગ ઘ ચ છ જ ઝ
क ख ग घ ङ च छ ज झ

ટ ઠ ડ ઢ ણ ત થ દ
ञ ट ठ ड ढ ण त थ द

ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર
ध न प फ ब भ म य र

લ વ શ ષ સ હ ળ
ल व श ष स ह ळ

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૦
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

पाठ १३०.

अ इ उ ए ऐ

पहेलो 'अ' ने तेनी पासे 'इ' छे. पछी 'उ' ने तेनी साथे 'ए' अने 'ऐ' छे. एटला अक्षर थया, एटले पछी वार लागवानी नथी. महेनतविना इनाम मळे नहि, माटे परमेश्वर उपर विश्वास राखी महेनत लई काम करवुं. 'ए' अक्षरना उपर मात्रा होय तो 'ऐ' थाय.

पाठ १३१.

क ख ज

'अ' ने कानो काढे तो 'आ' थाय, तेमज 'ओ' लखवाने मुश्केल नथी, केमके 'आ' ना उपर एकली एकज मात्रा उमेरवी पडे. गूजराती 'ख' काढवो होय त्यारे वांका आंकडा काढवां पडे छे. बाळबोध 'ख' ने तेम करवानी जरूर नथी. 'र' ने 'व' साथे लखी एकठुं माथुं दोरे एटले 'ख' थाय. जोखवुं, जेटलुं, अमे जईए छीए, ए सघळामां 'ज' अक्षर लखेला छे.

पाठ १३२.

च झ ण

चतुर, चीकाश, ने चूनो, एमां कयो एक अक्षर छे वारु? एमां "च" छे. तेम चोपडीओ वांचतां 'चौं' ने 'चं' घौ आवडशे.

एक झवेरीनी पासे हीरा, मोती, चूनीओ, अने एवुं एवुं घणु झवेरखानुं हतुं. तेमां झीणां झीणां नंग पण हतां. गूजरातीमां वग पागो काढीने पेहलीने जरा नीचेथी जमणा हाथगम पांखडुं करे एटले 'ण' थाय छे. गूजरात जोरे उत्तरमां बाळबोध लिपि लखतां गूजरातीना जेवो 'ण' काढे छे; जेम, नारणदास, तमो पण आवजो.

पाठ १३३.

ध फ व

जे कोई गरीबगरबाने आपे छे ते खरो धनवान जाणवो. बधा धनवान माणस कंई एवा होता नथी. धम करवो तेमां पण विचार राखवो, केमके घणा तो फेळ करीने फोसलावीने लई जाय छे. एक दहाडो मारी फोईने त्यां एक फकीर आव्यो, ते बहु बहु समजावीने पांच सात रुपिआनो माल लई जवानुं करतो हतो एटलामां फूआ आव्या, तेमणे ते धूताराने धमकावीने काढी मेल्यो.

पाठ १३४.

भ ळ

बेठो माळो बांधवा,
भाळ्यो काळो काग ;
बे पांखाळो बोलतो,
नहि रूपाळो राग.

उपर लखेली लीटीओमां 'ळ' घणी वार आवेलो छे. ए दोहरो आगळ तमारा भणवामां पण आवी गयो छे. एमां कागडानी वात कही. ए जनावर बीजानी पेठे मीठुं गातुं नथी. ए तो खळ छे. एमां भलमनसाइना लक्षण थोडांज दीसे छे.

पाठ १३५.

आंकडा ने अक्षरविषे.

अक्षरवाळा पानामां छेल्ले बे तरेहना आंकडा मांडेला छे. ते मेळवी जोतां मालूम पडशे के त्रगडा, छगडा, अने नवडाविना बीजामां थोडोज फेर छे. ए सारी पेठे ध्यान राखीने शीखवा. हाथना लखेला पुस्तकमां आवो ९ नथी होतो, पण ૯ होय छे. तेम 'अ' मां पण फेर छे. एवा पुस्तकमां आम 'ॲ' काढे छे.

સમાપ્ત.